

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
А.А. АЛТМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ
Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д 09.22.657

**Кол жазма укугунда
УДК: 172.1:930. 1(575.2)(04)**

**Абыкеева-Султаналиева Таалайгул Бакаевна
ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮНҮН МОДЕЛИ ААЛАМДАШУУ
ШАРТЫНДАГЫ АДАМЗАТТЫН КООПСУЗДУГУ КАТАРЫ**

09.00.11 – социалдык философия

**философия илимдеринин доктору окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек - 2023

Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасында аткарылды

Илимий кеңешчиси: **Тогусаков Осмон Асанкулович** УР УИАнын академиги, философия илимдеринин доктору, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтымышбаев атындагы философия институтунун профессору

Расмий оппоненттери: **Бугазов Анвар Хусаинович** философия илимдеринин доктору, Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин А.Ч.Какеев атындагы философия кафедрасынын профессору

Джусупбеков Азизбек Кылычбекович философия илимдеринин доктору, Кыргыз дене-тарбия жана спорт академиясынын философия жана социалдык-саясий илимдер кафедрасынын профессору

Курбанбаев Кылычбек Азимович философия илимдеринин доктору, Ош мамлекеттик университетинин искусство факультетинин философия жана политология кафедрасынын профессору

Жетектөөчү мекеме: И.Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын философия жана коомдук илимдер кафедрасы. Дареги: Бишкек ш., И.Ахунбаев көч.92.

Диссертациялык иш 2023 - жылдын “ 24 ” ноябрында саат 13⁰⁰ дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтымышбаев атындагы философия институтуна, Ж.Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдери, искусство таануу жана маданият таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.

Коргоонун идентификатору: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси 265-а.), Ж.Баласын атындагы кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (Бишкек ш., Тынчтык пр. 27) жана НАКтын сайтынан (<https://vak.kg/>). таанышууга болот.

Автореферат 2023 – жылдын “ 23 ” октябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин кандидаты, доцент

З. А. Алымкулов

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманы изилдөөнүн актуалдуулугу. Коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн моделин ааламдашуу шартындагы адамзаттын коопсуздугу катары изилдөө маселесинин актуалдуулугу бир жагынан адам менен коомдун өсүп жаткан муктаждыктарынын ортосундагы курчуп бараткан карама-каршылыктар менен экинчи жагынан, биосферанын кыйроого учурабастан аларды камсыз кылууга болгон жөндөмсүздүгү менен байланышкан.

Азыркы ааламдын туруксуздугу, адамдын глобалдык маселелердин алдындагы корголбогондугу адамдын жана бардык дүйнөлүк коомчулуктун социалдык, анын натыйжасы катары табият кырсыктарынан коргоосунун жолдору менен ыкмаларын издөөнү аныктады. Дүйнөлүк коомчулуктун алдында адамдын жашап кетүү маселеси пайда болду, анткени табият менен коомдун бирдиктүү иш-аракеттеринин салттуу схемасы өнүгүүнүн басымдуулук кылуучу фактору катары экономикалык өнүгүү эсептелүү менен өзүн актаган жок, бул жерден болсо табият менен коомдун гармониялык биримдигинин кыйроосу келип чыкты. Туруктуу өнүгүү катары коомдун өнүгүүсүнүн жаны моделин тандоо маселеси келип чыкты, ал үчүн болсо адамдардын ортосундагы бирдиктүү иш-аракеттердин жаны мүнөзү, ааламдашуу шартындагы жаны философиялык-инновациялык ойломдун призмасы аркылуу табияттык жана социалдык карым-катнаштар зарыл. Ушуга байланыштуу коом менен табият туурасындагы илимдердин, анын ичинде социалдык философиянын алдында диалектикалык жактан коопсуздук жана ааламдашуу менен байланышкан туруктуу өнүгүү катары коомдун өнүгүүсүнүн жаны моделине баа берүү маселеси пайда болот.

Адамдын, табияттын, коомдун, андан тышкары коопсуздуктун гармониясын сактоо, философиялык булактарга, экологиялык ан-сезим менен маданияттын этникалык кайра жаралуусу туурасындагы окууларга кайрылуу туруктуу өнүгүү сыяктуу коомдун өнүгүүсүнүн жаны заманбап моделин негиздөө үчүн методологиялык пайдубал катары кызмат кылат.

Туруктуу өнүгүү маселесин изилдөө менен, белгилей кетүүчү нерсе, ал коопсуздук жана ааламдашуу маселелери менен да тыгыз байланышкан. Туруктуу өнүгүү коопсуздуксуз өнүгө албайт жана коопсуздук да туруктуу өнүгүүсүз камсыз боло албайт. Туруктуу өнүгүүгө өтүү ааламдашуу шартында мүмкүн болуп, коомдун адеп-ахлактык-категориялык императивинин призмасы аркылуу башкарууга болгон анын стихиялуу процесстеринин багыттарын камсыз кылууну билдирет. Ошондуктан үч башкы маселе биримдикте каралышы зарыл.

Туруктуу өнүгүүнүн башкы жана негизги механизми болуп инсандын, жана мамлекеттин коопсуздугун камсыз кылуучу коомдун нормативдик программалары жана документтери менен иштелип чыккан инновациялык

өнүгүү катары бардык чөйрөлөрдөгү мамлекеттик бийликти жаны башкаруу саналат. Коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн модели өзүнө методология жана рационалдуу идеяны камтып турган коопсуздук Концепциясы менен биргеликте туруктуу өнүгүүнүн заманбап Концепциясына негизделүүсү керек.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасынын 2013-2017- жана 2040-жылдарга чейинки туруктуу өнүгүүнүн Улуттук стратегиясы” жана 2026-жылга чейинки Кыргызстандын өнүгүүсүнүн Улуттук программасы менен байланышкан, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана коомдук-саясий изилдөөлөр институтунун тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин негизги максаты болуп коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн моделине коопсуздук жана ааламдашуу менен диалектикалык биримдикте глобалдык жана улуттук-регионалдык деңгээлдердеги үчилтик маселеси катары философиялык маани берүү саналат.

Белгиленген максатка ылайык төмөндөгүдөй **милдеттери** аныкталды:

- изилдөөнүн темасы менен байланышкан адабий сереп жүргүзүү;
- туруктуу өнүгүү, коопсуздук, ааламдашуу түшүнүктөрүн изилдөө;
- ата-мекендик жана чет элдик социалдык-философиялык адабияттардагы туруктуу өнүгүүгө болгон ыкмаларды жалпылоо;
- туруктуу өнүгүүнүн коопсуздук жана ааламдашуу менен болгон диалектикалык өз ара байланышын көрсөтүү;
- туруктуу өнүгүү концепциясынын калыптануусунун социалдык-тарыхый, философиялык, илимий-теориялык негиздерин ачып берүү;
- философиянын өнүтүндө туруктуу өнүгүүнүн генезисин ачып берүү;
- ата-мекендик философиядагы кыргыз социумунун туруктуу өнүгүүсүнө социалдык-философиялык талдоо жүргүзүү;
- глобалдык жана улуттук-регионалдык деңгээлде туруктуу өнүгүүнүн негизги факторлорун изилдөө;
- туруктуу өнүгүүнүн онтологиялык, гносеологиялык жана аксиологиялык негиздерин аныктоо;
- цивилизациялардын батыш, чыгыш жана борбордук-азиялык типтеринин туруктуу өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн ачып берүү;

- Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн туруктуу өнүгүүнүн негизги фактору катары регионалдык иденттүүлүктү аныктоо;
- Борбордук Азия өлкөлөрүнүн туруктуу коопсуз өнүккөн коомго өтүүсүнүн тарыхый жана маданий өзгөчөлүктөрүн, шарттарын жана өбөлгөлөрүн талдоого алуу;
- Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугун коомдун туруктуу өнүгүү стратегиясынын негизи катары аныктоо;
- билим берүүнү Кыргыз Республикасындагы коомдун туруктуу өнүгүүсүн башкаруунун стратегиялык механизми катары кароо;
- Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүү боюнча улуттук стратегиялык документтерине талдоо жүргүзүү;
- Кыргызстандын туруктуу өнүгүү жолуна өтүүсүнүн өзгөчөлүктөрү менен келечегин изилдөө.

Диссертациялык иштин илимий жанылыгы. Кыргызстандын философиялык ойломунда азыркы мезгилге чейин туруктуу өнүгүү маселесине философиянын өнүтүндө изилдөө жүргүзүлгөн эмес, андан тышкары туруктуу өнүгүүнүн, коопсуздугун жана ааламдашуунун үчилтик маселе катары өз ара диалектикалык байланышы каралган эмес.

- туруктуу өнүккөн коом мыйзам ченемдүү, адамзаттын өнүгүүсүнүн альтернативдүү жолдорун көп кылымдык изилдөөлөрдөн болуп саналат;
- туруктуу өнүгүү идеясынын генезиси, анын коопсуздугу жана ааламдашуу философиялык өнүтүгү байланышы изилденди;
- “туруктуу өнүгүү”, “коопсуздук”, “адамдын коопсуздугу”, “ааламдашуу” концептерине философиялык категориалдык маани берилди;
- кыргыздардын болмушуна ата-мекендик философиядагы туруктуу өнүгүүнүн проекциясы аркылуу социалдык-философиялык талдоо жүргүзүлдү;
- маданий-этникалык иденттүүлүк коомдун ар кыл типтериндеги туруктуу өнүгүүнүн негизи катары каралды;
- регионалдык иденттүүлүк борбордук-азиялык региондо коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн бирден-бир маанилүү жана зарыл факторлору катары аныкталды;
- коомдун туруктуу өнүгүү жолундагы Кыргыз Республикасынын улуттук программаларына жана документтерине философиялык талдоо жүргүзүлдү.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү баарынан мурда анын азыркы мезгилдин кыйла актуалдуу маселелерине кайрылуусу, коомдун өнүгүүсүнүн альтернативалуу жолдорун издөө менен шартталган. Негизги жыйынтыктар глобалдык маселелердин өзгөчөлүктөрүнө кыйла терен маани берүүгө жана аларды чечүүдө белгилүү бир ролду ойноосуна

шарт түзөт. Социалдык-философиялык концепцияга жалпыланган диссертациянын материалдары, андан тышкары изилдөөнүн жыйынтыктары менен жоболору туруктуу өнүгүү, улуттук коопсуздук, коомдун өнүгүүсүнүн регионалдык эле эмес, глобалдык деңгээлинде курчап турган чөйрөнү коргоо туурасындагы стратегиялык улуттук программаларда, документтерди колдонулушу ыктымал. Диссертациянын негизги жоболору философия, социология, социалдык философия, социалдык экология, тарыхтын философиясы, коопсуздук теориясы, глобалистика боюнча атайын курстарды дардоодо окуу процессинде колдонулушу ыктымал.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

- Коомдун туруктуу өнүгүү модели ааламдашуу шартындагы өнүгүүнүн жаны вектору катары кызмат кылып, бир эле мезгилде коомдук өнүгүүдөгү тарыхый жаны туруктуу социо-экологиялык-экономикалык коопсуз этапка өтүүсүн камсыз кылган өнүгүүнүнө инновациялык эле эмес, консервативдүү-коргоочу жана коопсуз тиби да болуп саналат.

- Туруктуу өнүгүү маселелерин изилдөө социалдык философиянын, глобалистиканын, коопсуздук теориясынын маселелик талаасын кенейтүүгө шарт түзүп, экологиялык маселелерди чечүүдөгү инновациялык ыкмаларды талап кылат (эвристикалык функция).

- Туруктуу өнүккөн коом – бул өзүнө адамдын, коомдун, табияттын коопсуз бирге жашоосунун системасын моралдын жалпы адамзаттык нормаларынын негизинде камтып туруучу коом.

- Ааламдашуу жана туруктуу коопсуз өнүгүү бири-бири менен өз ара байланышкан маселелер жана процесстер. Ааламдашуу – бул интеграциянын системалык-эволюциялык жалпы планетарлык процесси, адамзаттын бүтүндүккө ээ болуусу, бул коэволюция принциптериндеги “адам-табият-коом” жеке глобалдык социотабияттык системаны түзүү.

- Коопсуздукту болмуш маселесинин призмасы аркылуу кароо керек. “Коопсуздук” түшүнүгүнө “болмуш” философиялык категориясы аркылуу маани берүү улуттук коопсуздукту, баарынан мурда улуттун болмушун коргоо катары кароого мүмкүнчүлүк берет. Адамдын коопсуздугу “туруктуу адамзаттык өнүгүүсүнүн” базалык түзүүчүсү, туруктуу өнүгүүнүн атрибуту болуп саналат.

- Коопсуздуктун философиялык категориясы жана улуттук идея улуттук коопсуздуктун жана салыштымалуу аны камсыз кылуудагы мамлекеттик башкаруунун жаны парадигмасынын методологиялык негизи болуп калышы ыктымал. Улуттук коопсуздук бул улуттук идеяга кайрылуу, ал аркылуу эл өзүнүн жашоо-турмушуна баа берип, аны менен өзүнүн улуттук баалуулуктары менен улуттук кызыкчылыктарын аныктай алат.

- Коопсуздуктун руханий парадигмасы мамлекеттик башкаруунун жана улуттук коопсуздуктун мамлекеттик саясатынын методологиялык негизи болуп саналат.

- Дүйнөнүн моделдериндеги туруктуу өнүгүүнүн негизги факторлору болуп Чыгыштагы табияттык борбор (природоцентризм), Батыштагы техноборбор (техноцентризм) эсептелет. Борбордук-азиялык өлкөлөрдө, анын ичинде Кыргызстанда туруктуу өнүгүүсүнүн негизги факторлору болуп -табияттык борбордун салттуулук, регионалдык жана маданий иденттүүлүк, руханий баалуулуктар, менталитет менен айкалышуусу эсептелет.

- Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнө өтүүсүнүн улуттук модели өзүнө төмөнкүлөрдө турат: социалдык-саясий чөйрөдө улуттук идеянын калыптануусу, улуттук экологиялык маданияттын кайра жаралуусу, коомдун жана табияттык ресурстардын баалуулуктарына аяр мамиле кылуу, илимдин ролу коомдун маанилүү өндүрүштүк күчтөрү катары, экономикалык чөйрөдө экологиялык жактан таза продуктуларды чыгаруу, ВПКнын базасында – көлөмдүү продукцияны жана айыл чарбасы үчүн кыйла өндүрүмдүү машиналарды чыгаруу, ал эми экологиялык чөйрөдө экологиялык коопсуздукту өлкөнүн улуттук коопсуздугунун курамдык бөлүгү катары кароо.

Издөнүүчүнүн жеке салымы туруктуу өнүгүүгө, ааламдашууга жана коопсуздука социалдык-философиялык талдоо жүргүзүүнүн негизинде негизги илимий жыйынтыктар жана жоболор менен аныкталат.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы. Изилдөөнүн негизги теориялык жоболору, жыйынтыктары төмөнкүдөй республикалык, эл аралык симпозиумдардагы, илимий-практикалык конференциялардагы баяндамаларда сунушталган (2009-2021): Алар: Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысында (2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2018, 2019, 2021), К. Карасаев атындагы БМУнун Жарчысында (2015), монографияларда: «Социально-философский анализ устойчивого развития», Бишкек, 2021-ж., «Факторы устойчивого развития в Кыргызстане», Бишкек, 2022-ж. Чет элдик илимий басылмалардагы эмгектер: Конференциянын материалдары боюнча жыйнактарда «Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории», РФ, Москва ш. 2016-ж.; Издательство «Проблемы науки», журнал «Проблемы современной науки и образования» РФ., Иваново ш.; Илимий эмгектердин журналы №03 (Март) Москва, 2018-ж; Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук//Журнал научных публикаций №03(Март) Москва, 2018-ж.; Диалектика соотношения национальной идеи и национальной идеологии в условиях глобализации//Евразийское научное объединение №

3(49) Март, М.,2019;Евразийское научное объединение № 4(50) Апрель, 2019. Москва ш.; Научный аспект №1 2019; Концепция устойчивого развития как новая парадигма развития общества//Научный аспект №1 2019; Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары (2-бөлүгү) //Вклад в науку ученых женщин Центральной Азии. Ташкент ш., 2020; Modern Science. 2020. № 1-2; Евразийский союз ученых. Серия: педагогические, психологические и философские науки. №8 (89) Учредители: ООО "Логика" (Санкт-Петербург) 2021-ж.; Хронос»: общественные науки. 9(59). Москва ш. РФ Chronos. 2021. Т. 6. № 9 (59); бир макала Скопус системасына кирген журналда «Review of Economics and Finance»(2023) (тенавторлош), Улуубританиянын бириккен падышачылыгында жарык көргөн.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда жарыяланышы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги мазмуну 2 монографияда, 35 ден ашуун илимий макалаларда, анын ичинде 12 макала чет элдик басылмаларында чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Иштин структурасы изилдөөнүн максаты жана милдеттери менен дал келишет. Диссертациялык иш киришүүдөн, он бир параграфты камтыган төрт баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү – 250 бет(адабияттардын тизмесин кошпогондо). Колдонулган адабияттардын тизмесинин саны -313.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө иштин жалпы мүнөздөмөсү берилип, иликтөөгө алынган маселенин актуалдуулугу жана ал маселени илимий жактан кароо негизделген, анын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөөчүлүк иштер менен болгон байланышы ачылып берилет, изилдөөнүн негизги маселелери, максаты жана милдеттери баяндалат. Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери жана талдоонун ыкмалары аныкталып, коргоого коюлган жоболор көрсөтүлүп, эмгектин илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси аныкталып, изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы, изилдөөнүн натыйжаларынын толуктугу, анын структурасы жана көлөмү туурасындагы маалымат берилет.

Диссертациялык иштин биринчи бапы **«Туруктуу өнүгүүнүн, коопсуздуктун жана ааламдашуунун системалык-структуралык анализи»** деп аталып, туруктуу өнүгүү, ааламдашуу, коопсуздук боюнча илимий адабият талдоого алынып, “туруктуу өнүгүү”, “коопсуздук”, ”ааламдашуу” диалектикалык өз ара байланышын аныктоочу жана бардык

аныктамаларды системалаштыруучу азыркы ойчулдардын көз караштары каралат.

Биринчи баптын **«Ааламдашуу шартындагы туруктуу өнүгүүнүн концептуалдык анализи»** аттуу биринчи параграфында илимдин ар кыл чөйрөлөрүнүн окумуштуулары тарабынан туруктуу өнүгүү түшүнүгүнө, концепциясына, стратегиясына жана принциптерине аныктама берилген.

Батыш адабиятында туруктуу өнүгүү идеясы табият таанууда алгачкылардан болуп немец токой жана балык таануучулары тарабынан колдонулган [Джейкобс М. Зеленая экономика: окружающая среда, устойчивое развитие и политика будущего [Текст]/ М. Джейкобс - Ванкувер, 1993. 21-б.]. Андан кийин, болжол менен 100 жылдан кийин XX кылымдын башында туруктуу өнүгүү Канаданын балык чарбасында колдонулган. Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча Канадалык комиссия тарабынан туруктуу өнүгүүгө төмөнкүдөй аныктама берилген: “адамдардын ар бир мууну табигый капиталдын пайызына болгон укугуна ээ, ал эми капиталдын негизги бөлүгү кийинки муундарга өткөрүлүп берилүүсү зарыл” [Sustainable. America. America’s Environment, Economy and Society in the Century[Text]/Ed by D.Sitars.Carbondale IL: Earth Press, 1998, p.22]. Табиятты пайдалануудан «туруктуу өнүгүү» термини глобалдык экологияга которулган. XX кылымдын 60-жылдары «туруктуу өнүгүү» (sustainable development) термини 1980-жылдардын сонунда кенири колдонула баштаган. Рим клубу (1968-ж. өкмөттүк эмес уюм) «Пределы роста» (1972-ж.) жана «Человечество на перепутье» аттуу докладдарында биринчилерден болуп туруктуу өнүгүү концепциясын түзүшкөн, ал эми анда болсо жалпы адамзаттык жана глобалдык маселелер изилденген. Л.Р.Браун жетектеген америкалык дүйнөлүк байкоо жүргүзүү Институту (Worldwatch,1974г) азыркы жана келечек муундар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөр менен керектөөлөр идеясын караган. 1987-жылы Норвегиянын премьер-министри Гру Харлем Брунтланд жетектеген БУУнун курчап турган чөйрө жана өнүгүү боюнча Эл аралык комиссиясы “Биздин жалпы келечегибиз” аттуу докладда «sustainable development» аттуу термини кенири колдонулуп, илимий макамын берип турган аталган түшүнүккө аныктама берилген. “Туруктуу өнүгүү” - бул азыркы муундар өзүлөрүн муктаждыктарын келечектеги муундардын жеке керектөөлөрүн, муктаждыктарын канаттандыруу мүмкүнчүлүктөрүнөн ажыратпастан канаттандырган өнүгүү” [Брунтланд Г.Х. Наше общее будущее. Доклад Комиссии ООН по окружающей среде и развитию [Текст] / Г.Х Брунтланд.— М.: Прогресс, 1988. 50-б.].

Ошентип, “XXI кылымдын күн тартибиндеги” туруктуу өнүгүү – бул экологиялык, экономикалык жана социалдык өнүгүүнүн тең салмактуулугу болуп саналат».

Экономисттердин эмгектеринде (Г.Дейли, Дэвид Кронлида, Джейкоб Мари Ж.И. (JacobMerie L)) туруктуу өнүгүү «туруктуу экономика» же «стационардык экономика» катары каралат, алар өнүгүүнүн зарылдыгын «жол берилген чектерде айлана-чөйрөнүн булганышын белгилешет» [Джейкобс М. Зеленая экономика: окружающая среда, устойчивое развитие и политика будущего [Текст]/ М. Джейкобс -Ванкувер, 1993. 21-б.].

Орус адабиятында туруктуу өнүгүү (sustainable development) «багынбаган, өзгөрүүгө дуушар болбогон, туруктуу, бекем» (У. И. Ожеговдун сөздүгүндө) деп аныкталат. Орус окумуштуулары туруктуу өнүгүү концепциясы жаңы эмес жана батыштан чыккан эмес деп эсептешет, анткени мурда орус окумуштуусу философ В.И. Вернадский «ноосфера» теориясын иштеп чыккан, ал адам менен табияттын ортосундагы тыгыз өз ара байланышты сүрөттөйт. Азыркы орус адабиятында туруктуу өнүгүү негизинен тар жана кеңири мааниде экологиялык, социалдык жана экономикалык чөйрөлөрдүн тең салмактуулугун сактоо өнүгүүнөн каралат (Ю.А.Никитенок, Е.И.Глушенкова, Д.С.Львов, Т.В.Бегун Угольницкий Г.А., М.А. Кувшинов жана башкалар). Тар мааниде туруктуу өнүгүү экологиялык туруктуулук, ал эми кеңири мааниде бул концепция туруктуулуктун бардык түрлөрүн камтыйт: демографиялык, социалдык, экономикалык, техногендик ж.б. Академик Н.Н. Моисеев туруктуу өнүгүүнү өткөөл мезгилдин стратегиясы, ноосферанын доору, жаратылыш менен коомдун коэволюциясы катары чечмелейт [Моисеев Н.Н. Экология человечества глазами математика:(Человек, природа и будущее цивилизации) [Текст] / Н. Моисеев. — М.: Молодая гвардия, 1988. 251б.]. Академик, РИАнын СО төрагасы, РИАнын вице-президенти В.А.Коптюг “Ноосферанын жана туруктуу өнүгүүнүн маселелери” деген аталыштагы Биринчи Эл аралык конференцияда (Санкт-Петербург шаары, 1996-жыл, 11-сентябрь) өзүнүн “Цивилизациянын келечеги жана өнүгүү маселелери ” аттуу докладында белгилеп кеткендей, акыл-эс татаал маселелерди талкуулоодо жана чечүүдө жетектөөчү звено болуп эсептелиши керек [Коптюг В.А. Будущее цивилизации и проблемы развития // Доклад на Первой Международной Конференции «Проблемы ноосферы и устойчивого развития»[Текст] / В.А.-Коптюг 11 сентябрь 1996-ж., Санкт-Петербург. 9-б]. Академиктер А.Д.Урсул менен А.Л.Романович өзүлөрүнн философиялык концепцияларында туруктуу өнүгүү концепцияларын коомдун үзгүлтүксүз өнүгүүсүн жана жашап кетүүсүн камсыз кылып, курчап турган чөйрөнү, өзгөчө биосфераны кыйроого учуратпаган социотабияттын өнүгүү стратегиясы катары

аныкташат [Урсул А.Д. Концепция устойчивого развития и проблема безопасности // Философия науки. Институт философии и права СО РАН, Сибирское отделение РАН[Текст] / А.Д.Урсул, А.Л. Романович–2001].Туруктуу өнүгүүгө каршы чыккандар да бар, алардын катарында Е.Л.Цай, Е.Логунцев, Н.Давыдова турушат, алар туруктуу өнүгүү концепциясы бири-бирин жокко чыгарат жана жок деп эсептешет. Давыдова белгилегендей, «туруктуу өнүгүү жөн эле болушу мүмкүн эмес – эгерде өнүгүү болсо, анда туруктуулук болбойт [Давыдова Н.Устойчивое развитие города. Вопросы разработки стратегии // Журнал муниципальная экономика [Текст] / Н. Давыдова, О.Тимофеева - 2000.- №4.- 18 -23-б.].

Туруктуу өнүгүүнүн ар кандай жолдору бар, ошондуктан орус окумуштуулары Б.М. Миркин жана Л.Г. Наумов: илимий, консервативдүү жана центристтик мамилелерди бөлүп көрсөтөт. Центристтик сценарий, биздин көз карашыбыз боюнча, коомдун туруктуу өнүгүү концепциясына көбүрөөк шайкеш келет, ал айлана-чөйрөгө болгон камкордукту жана жаңы типтеги жаранды тарбиялоону дүйнө таанымдын жаңы түрү менен чебер айкалыштырат.

Бүгүнкү күндө зарыл өнүгүү болгон туруктуу өнүгүүнү Борбор Азия мамлекеттеринин бийлик өкүлдөрү да белгилешүүдө. Ошентип, Казахстан өлкөсүнүн экс-президенти Нурсултан Назарбаев БУУнун Туруктуу өнүгүү саммитинде сүйлөп жатып, «Өнүгүү Күн тартибин «Жер жүзүндөгү өнүгүүнүн жана гүлдөп-өнүгүүнүн глобалдык жол көрсөткүчү» деп атады, ал глобалдык коркунучту бүткүл эл аралык коомчулуктун аракеттери ар кандай тармактарда жеңүүгө болот деп баса белгиледи. Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н.Жапаров 2021-жылдын сентябрында БУУнун Башкы Ассамблеясынын 76-сессиясынын жалпы дебаттарында 2022-жылды Туруктуу тоолорду өнүктүрүүнүн эл аралык жылы деп жарыялоо демилгесин көтөргөн. Буга байланыштуу БУУ 2022-жылды “Эл аралык тоолорду туруктуу өнүктүрүү жылы” деп жарыялаган.

Туруктуу өнүгүү, коопсуздук жана ааламдашуу азыркы кыргыз ойчулдарынын эмгектеринде да кенири каралган (О.А. Тогусаковдун, Н.К. Саралаевдын, М.Ж. Жумагуловдун, А.А. Бекбоевдун, Ж.Ж. Бокошовдун, Р.Д. Стамованын, М.М. Эдилованын, Сариеванын К.С., М.М. Амердинованын, Г.Т. Ботоканованын, К.Ш. Карабукаевдун, А.Х. Бугазовдун, Э.К. Шарипованын, М.С. Алымкуловдун, К.А. Исаковдун, Ч.С. Усупованын, Д.А. Осмонованын, Н.С. Акматованын, Н.Э. Асылбекованын ж.б.).

Туруктуу өнүгүү концепциясы боюнча адабияттарды комплекстүү карап чыгууда жана анын ар түрдүү илимий өнүттөрдөн алынган бардык

аныктамаларын эске алуу менен изденүүчү бул түшүнүккө философиялык маани берип, төмөнкүдөй аныктамаларды берет:

- туруктуу өнүгүү – бул коомдун өнүгүүсүнүн заманбап концепциясы, бүтүндөй бардык болмуштун сакталышы үчүн коомдун келечектеги өнүгүүсүн аныктайт;

- туруктуу өнүгүү – бул коомдун коопсуз экологиялык, социалдык-экономикалык өнүгүүсү жана бул анын синергетикалык эффектиси;

- туруктуу өнүгүү – бул космостук принцип, ал карама-каршы күчтөрдүн жана тенденциялардын динамикалык балансы, тең салмактуулук, гармония жана бар нерселердин мейкиндик коопсуздугу;

- туруктуу өнүгүү – бул экологиялык үстөмдүк кылуу менен үч негизги чөйрөнүн (экологиялык, экономикалык жана социалдык) диалектикалык өнүгүүсүнүн жаңы модели, мында азыркы жана келечек муундардын турмуштук керектөөлөрү сакталат, мында туруктуулуктун негизи табият менен коомдун биргелешип эволюциясы болуп саналат.

Ошентип, туруктуу өнүгүү ааламдашуу шартында адамзаттын коопсуздугу менен тыгыз байланышкан өнүгүүнүн экологиялык, экономикалык, социалдык мүнөзүнө ээ, бул аны философиялык көз караштан кароонун зарылчылыгын шарттап турат.

Биринчи баптын «**Ааламдашуу коомдун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуунун объективдүү шарты катары**» аттуу экинчи параграфында туруктуу өнүгүү менен бир карым-катнашта “ааламдашуу” түшүнүгү жана анын манызы талдоого алынат.

Англо-америкалык социолог Р.Робертсон ааламдашуу түшүнүгүн киргизүү менен ааламдашуу “адамдын ан-сезиминде дүйнөнү кысуу жана аны бүтүндүк катары андап-билүүнү күчөтүү менен байланышкандыгын баса белгилеген”. Ааламдашууну изилдөө өзүнө адамдын дүйнөгө болгон көз карашы менен байланышкан феномен катары камтып турат [Robertson R. Globalization [Текст]: Social Theory and Global culture [Text] / R.Robertson – London: Sage, 1982. – P.98]. Бир катар илимпоздор марксисттик концепцияларга негизделген ааламдашуунун саясий жана экономикалык түшүнүгүн белгилешет (М. Делягин, Н. Шмелев, Н. Гончар); коомду башкаруунун саясий системасы, дүйнөлүк тартиптин системасы катары ааламдашуу идеясы менен байланышкан саясат таануу (В. Даниленко, А. Панарин); маданият таануу, Гегельдин коомдук өнүгүү аркылуу жогорку принциптин өзүн-өзү ишке ашыруу жөнүндөгү идеяларына кайтуу (В. Кутырев) байкалган. Учурда ааламдашуу процессин изилдөөнүн бир нече методологиялык ыкмалары калыптанган. Ал эми төмөндө саналган ыкмалардын ар бири ааламдашуу процесстеринин белгилүү бир философиялык көз карашына барып такалат.

1. Биринчи ыкманы Р.Дарендорф, Ф.Нюшелер, О.Лафонтейн, Б.Клинтон, Б.Гейтс ж.б. сыяктуу алдыңкы илимпоздор жана саясатчылар көрсөтүшөт. Алардын көз карашы боюнча «ааламдашуу – бул интенсивдүүлүк коомдун башка бардык чөйрөлөрүнө жакшы таасирин тийгизип жаткан экономикалык өнүгүү. Бул мамиледе неолиберализмдин экономикалык позициясы үстөмдүк кылат.

2. Ааламдашуу маданияттар аралык жана геосаясий байланыш катары каралат, башкача айтканда, бул глобалдуу көп маданияттуу коомдун доору. Бул ыкманын жактоочусу С.Хантингтон эсептелет. Бул ыкма чектелген, консервативдик коннотацияга ээ, мында маданий чек аралар өчүрүлүп, иденттүүлүк жок кылынат.

3. Ааламдашуу саясий башкарууну жок кылат жана бул ыкманын өкүлдөрү саясий башкаруунун салттуу инструменттеринин ролун нейтралдаштырат, демек бийлик боштугу пайда болот. Бул мамиленин алкагында “ааламдашуунун чектерин” аныктоо жана белгилөө, андан тышкары ааламдашуу адамзаттын өзүн-өзү жок кылуусу болуп калышы мүмкүн.

4. Төртүнчү мамиле ааламдашууну өтө терс көз карашта карайт. Ааламдашуу апокалиптикалык тондордо берилген.

Жогорудагы ыкмалардын бардыгы келечекке болгон көз карашты толук түгөтө албайт, ааламдашуунун интеллектуалдык системалык көз карашы жок. Ушуга байланыштуу ааламдашууну философиялык мамиленин позициясынан түшүнүү зарыл болгон. Мына ушуга байланыштуу И.Канттын «жалпы дүйнө» жөнүндөгү окуусу кызыктуу жана актуалдуу көрүнөт, анда ааламдашуу жөнүндөгү идеяларды бардык мамлекеттердин биримдиги катары көрүүгө болот. Канттын айтымында, «табият бизге түбөлүк дүйнөнүн кепилдигин берет, адеп-ахлак саясат чече албаган түйүндү кесип салат» [Кант И. К вечному миру [Текст] / И. Кант Соч. В 6 т. Т. 6. - М.: Мысль, 1966. – 257-311-б.].

Канттын революциялык идеясы эл аралык укуктун эл аралык укуктун субъектилеринин – дүйнө жарандарынын укуктарынын алып жүрүүчүлөрү болгон индивиддердин укугу катары космополиттик укукка айландыруу болгон. БУУ Канттын ыктыярдуу Улуттар Лигасынын долбоорун ишке ашырып, аны эл аралык укуктан космополиттик укукка өтүү багытында иштеп чыккан. Заманбап окумуштуу юрист М.М. Соколов «И.Канттын түбөлүктүү дүйнө идеясы биздин замандын глобалдык маселелеринин өнүгүндө» аттуу илимий макаласында «Канттын «Түбөлүктүү дүйнөгө карай» чыгармасынын маанилүүлүгү, анын мамлекет менен укуктун ролу маселесин актуалдаштырууда, эл аралык жана улуттар аралык карама-каршылыктарды чечүүдө жатат деп жазат» [Соколов М.М. Идея вечного

мира И. Канта в контексте глобальных проблем современности [Текст] / М.М. Соколов // Общество. Коммуникация. Образование. М., 2011.190-194-б.].

Россиялык окумуштуу-ойчул Н.В.Мотрошилова белгилегендей, И.Кант тарабынан берилген «түбөлүктүү дүйнө идеясы» «Түбөлүктүү дүйнөгө карай» эмгегинде адамзаттын өнүгүүсүнүн азыркы этабында актуалдуу. Аталган идеянын маанилүүлүгү анын согуштарды токтотуу жана моралдык-укуктук аспектидеги адамзаттын биригүүсүнүн маселесин коюшунда турат»[Мотрошилова Н.В. Идеи единой Европы: философские традиции и современность Ч. 1 / [Текст] / Н.В. Мотрошилова // Вопр. филос. - 2004. - № 11. - С. 3-18]. . 3-18-б].

Философтор А.Д.Урсул, А.Л. Романович “туруктуу өнүгүүгө өтүү процесси глобалдуу болуп саналат жана бир эле өлкө бул жолдо бара албайт, ал эми башка өлкөлөр эски өнүгүү моделинде кала берет. Спонтандык ааламдашуу туруктуу өнүгүү максаттарына кайра багыт алуу керек, б.а. цивилизацияны жана биосфераны сактоо, мында негизги роль мамлекетке жана мамлекеттер аралык уюмдарга берилген [Урсул А.Д. Концепция устойчивого развития и проблема безопасности [Текст] / А.Д Урсул. А.Л. Романович // Философия науки. Институт философии и права СО РАН, Сибирское отделение РАН, 2001]. Ошентип, дүйнөлүк коомчулуктун өнүгүүсүнүн канттык модели цивилизациянын жана маданияттын баалуулуктарын өзүнө сиңирген эл аралык укукту камсыз кылуучу мыйзамдарды гана эмес, ошондой эле туруктуу өнүктүрүүнүн илимий стратегиялык концепцияларды иштеп чыгуу зарылчылыгын да кеңири философиялык-укуктук дискурска негиздеген.

Ушуга байланыштуу ааламдашуу философиялык түшүнүктүн позициясынан каралышы керек, анткени ал туруктуулуктун “үч түркүгүнө” – экологиялык, экономикалык, социалдык-саясий жактан негизделген адам жашоосунун туруктуулугуна таасир этүүчү процесс. Ааламдашуу багытты аныктайт жана анын максаты - туруктуу өнүгүү. Ааламдашуу туруктуу өнүгүүнү камсыз кылуунун объективдүү шарты болуп саналат.

Биринчи главанын үчүнчү параграфы “**Коопсуздук жана туруктуу өнүгүү: маңызы жана өз ара байланышы**” деп аталат.

Адабий сереп методологиясынын көз карашынан алганда, адамдын коопсуздугу татаал жана көп өлчөмдүү. Ар кандай сөздүктөрдө жана энциклопедияларда коопсуздуктун көптөгөн аныктамалары бар. Философиялык сөздүктө «мамлекеттин коопсуздугу анын экономикалык, аймактык, маданий, этникалык жана саясий туруктуулугу менен аныкталат» деп айтылат. Ожеговдун сөздүгүндө «коопсуздук – бул кооптуулук коркунучу жок, бирок коркунучтан коргонуу болгон абал».

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясында “улуттук коопсуздук – инсандын, коомдун жана мамлекеттин турмуштук маанилүү таламдарын тышкы жана ички коркунучтардан коргоонун кепилденген абалы” деп белгиленген [Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики: Приложение к Указу Президента Кыргызской Республики от 20 декабря 2021 года № 570. [Текст]: нормативные акты Кыргызской Республики – Бишкек, 2021. – № 570].

Г.П.Ситник «коопсуздук – бул мамлекеттин бардык жарандарына өздүк жүзөгө ашыруусу, алардын турмушун, эркиндигин, жеке адам тарабынан болгон жеке менчикти, коомду жана мамлекетти коргоо үчүн тийиштүү болгон шарттарды камсыз кылуу» –деп белгилейт» [Ситник Г.П. Национальная безопасность Украины: теория и практика [Текст] / Г.П. Ситник –Киев, 2007-С. 22].

Орус экономисти Барлыбаев Х.А. коопсуздук концепциясынын кош мазмунун карайт: а) салттуу мааниде жана б) туруктуу өнүгүү концепциясынын позициясынан. Ал «туруктуу өнүгүү менен байланышкан коопсуздук концепциясы коопсуздукка умтулууну жана ага жетүүнүн башталышында да, андан кийин объекттин, кубулуштун же процесстин өнүгүү процессинде да болжолдойт деп эсептейт» [Барлыбаев Х.А. Глобализация и устойчивое развитие// Фундаментальные исследования [Текст]/ Барлыбаев Х.А. – 2013. – № 1 (часть 3) – С. 608-610]. Белгилей кетүүчү нерсе, Барлыбаев Х.А. туруктуу өнүгүү аркылуу коопсуздукту камсыз кылууга алып келүүчү өнүгүү аркылуу коопсуздук принцибин кабыл алат. Ал коопсуздукка кепилдик берүүчү жана узак мөөнөттүү өнүгүүнүн башка модели жок» [Барлыбаев Х.А. Глобализация и устойчивое развитие// Фундаментальные исследования [Текст]/ Барлыбаев Х.А. – 2013. – № 1 (часть 3) 608-610-б.].

БУУ коопсуздукту коомдун өнүгүүсүнүн негизги мүнөзү катары пайдаланып, ага төмөнкүдөй аныктама берет: “Адамдын коопсуздугу адамзаттын туруктуу өнүгүүсүнүн базалык түзүүчүсү болуп саналат [Организация Объединенных Наций А/55/PV.6 Генеральная Ассамблея Пятьдесят пятая сессия. [Текст]: 6-е пленарное заседание // Организация Объединенных Наций- Четверг, 7 сентября 2000 года, 15 ч. 00 м. Нью-Йорк].

Окумуштуу-философ В.Липкан “жаны парадигманын негизи болуп коопсуздука болмуш философиялык категориясы менен байланышкан категория катары маани берүү саналат [Липкан В.А. Теория национальной безопасности [Текст] / В.А. Липкан. - К.: КНТ, 2009. - 362-363б.]. Болмуш философиялык категориясы аркылуу гана чыныгы улуттук баалуулуктарды бөлүп көрсөтүп, улуттук кызыкчылыктарды калыптандыруу үчүн негизди табууга болот.

Дагы бир окумуштуу-ойчул В.Н.Кузнецов белгилегендей, социалдык-философиялык жана социологиялык категориялардын системасында “коопсуздук” түшүнүгү баарынан мурда “коопсуздук философиясы”, “коопсуздук маданияты”, “улуттук коопсуздук социологиясы”, “ынтымак”, “тилектештик”, “тен чыгармачылык”, “диалог”, “чыдамкайлык”, “ишмердүүлүктүн социалдык баалуулук багыттары” категориялары менен байланыштуу[Кузнецов В.Н. Гуманитарные взаимодействия:

Социологические исследования становления геокультурной теории безопасности: В 3 Т. 1. Россия и Евразия. Социология геокультурной динамики евразийской безопасности XXI века. / [Текст] : Книга и бизнес/ В.Н.Кузнецов –М., 2008. – 337б.]. Ойчул В.П.Поликарпов “коопсуздук” жана “коркунуч” категориялары баалуулуктар туурасындагы окууга философиялык аксиология бөлүмүнө таандык деп жазат [Поликарпов В. Философия безопасности [Текст]: эссе.- СПб. / Поликарпов В. – Ростов-на-Дону – Таганрог, 2001-с.144.]. Академик ойчулдар А.Д.Урсул жана Т.А. Урсул мындай деп жазышат: “Туруктуу өнүгүү – бул өнүгүү менен коопсуздуктун имманенттүү өз ара байланышы, бул өнүгүү аркылуу коопсуздукту жана камсыздоо аркылуу коопсуздукту камсыз кылуу” [Урсул А.Д. Становление и сущность устойчивого развития // Введение в теорию устойчивого развития[Текст]/: курс лекций / под ред. Н.М. Мамедова А.Д. Урсул, Т.А Урсул. - М., 2002.- 26-б.].

Ушуга байланыштуу туруктуу өнүгүү жана коопсуздук концепцияларынын ортосундагы жалпылык коопсуздук туруктуу өнүгүүнүн органикалык атрибуту болуп санала тургандыгын белгилей кетүү керек. Коопсуздуксуз туруктуу өнүгүү болбойт, ал эми толук коопсуздук туруктуу өнүгүүдө гана пайда болот. Бул жагынан алганда, туруктуу өнүгүү менен коопсуз өнүгүүнү синоним катары кароо керек.

Философия илимпоздорунун аныктамасы коопсуздуктун кеңири, кеңири жана конструктивдүү аныктамасын берет. Адамдын коопсуздугу “адамзаттын туруктуу өнүгүүсүнүн” негизги компоненти болуп саналат, өнүгүү менен коопсуздуктун ортосундагы имманенттүү байланыш коопсуздукту камсыз кылуу аркылуу өнүгүү жана өнүгүү аркылуу коопсуздукту камсыз кылуу болуп саналат.

Ошентип, туруктуу өнүгүү маселеси адамдын коопсуздугу маселеси менен байланышкан, ушуга байланыштуу бул маселелерди диалектикалык өнүгтөн кароо зарылчылыгы келип чыгат, анткени бул маселелер өз ара тыгыз байланышта жана алардын байланыш мүмкүнчүлүгү так шарттарда келип чыгат.

«Туруктуу өнүгүүнү, ааламдашууну жана коопсуздукту изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери» деп аталган

экинчи бапта «туруктуу өнүгүү», «ааламдашуу» жана «коопсуздуктун» диалектикалык байланышы каралып, изилдөөнүн методологиялык жоболору негизделет.

Аталган изилдөөнүн **объектиси** туруктуу өнүгүүнү коомдук өнүгүүнүн заманбап моделинин парадигмасы катары кароо болуп саналат.

Изилдөөнүн **предмети** – философиялык ой жүгүртүүнүн контекстинде туруктуу өнүгүү, коопсуздук, ааламдашуу идеясынын генезиси жана диалектикалык байланышы, кыргыз коомунун туруктуу өнүгүүсүнүн негиздерин изилдөө призмасы аркылуу ата мекендик философтордун туруктуу өнүгүүнүн онтологиялык, гносеологиялык жана аксиологиялык аспектилерин социалдык-философиялык талдоо.

Экинчи баптын биринчи параграфы **“Дүйнөлүк философия өнүгүндөгү туруктуу өнүгүүнүн, коопсуздуктун, ааламдашуунун диалектикалык өз ара байланышынын генезиси”** деп аталып, аталган түшүнүктөрдүн өнүгүүсүнүн генезиси жана алардын тарыхый-философиялык ретроспективадагы өз ара байланышы каралат.

Туруктуу өнүгүүнүн генезисин, коопсуздук жана ааламдашуу менен байланышын изилдөө анын детерминизмин байыркы убакта эле аныктоого мүмкүндүк берген. Адамзаттын тарыхындагы ааламдашуу жөнүндөгү алгачкы идеялар адамдардын биримдиги, өз ара байланышы жана өз ара көз карандылыгы идеясынын ишке ашырылышы катары динге чейинки жана диний авесталык, кытайлык, индиялык булактарда («Авеста», «Заратуштра-намаг», “Бундахишн”, “Бхагавад-гита”, “Улуу Яса”, “Лунью-Ю”) болгон. Ааламдашуу ата-бабасы, Кудай, мыйзам, дүйнөлүк рух ж.б. деген идеялар кеңири тараган. Ал эми бул идеялар трансценденталдык, башка дүйнөлүк, материалдык эмес нерсе катары кабыл алынган.

Ааламдашуу идеясын бириктирүү ишин И.Канттан байкоого болот, ал «категориялык императив» түшүнүгүн киргизген, моралдык мыйзам ар бир адамдын ичинде жайгашкан жана ал анын иш-аракеттеринин жана мамилелеринин универсалдуу өлчөмү болуп саналат»[Кант, И. К вечному миру [Текст] / И. Кант // Соч. В 6 т. Т. 6. - М.: Мысль, 1966. 257 – 311-б.].

З.Фрейд өзүнүн «аң-сезимсиздик» ачылган «Тотем жана табу» аттуу атактуу эмгегинде мындай деп белгилейт: «Эгерде индивиддер массада биримдик түзүшсө, анда аларды бириктирген бир нерсе болушу керек... Адамдарды бири-бири менен бириктирүүгө жөндөмдүү механизмдер жана алардын белгилүү бир жамааттарда өз ара аракеттенүүсү үчүн шарттар бар, бул адамдардын жашоосунун туруктуулугу үчүн маанилүү» [Фрейд З. Тотем и табу [Текст] / Фрейд З. – М.: Олимп, 1998.- 447 б].

К.-Г.Юнгдун пикиринде, бул “ааламдашуу феноменин адамзаттын дүйнө таанымынын жана өзүн-өзү аңдоосунун биримдиги катары аңдап

билүү деп эсептейт; биз өзүбүздү өзүн-өзү таануу жана ылайыктуу жүрүм-турум аркылуу канчалык көп таанысак, жеке аң-сезимсиздик катмары ошончолук интенсивдүү болуп, жамааттык аң-сезимсиздиктин үстүндө жайгашкан жок болот» [Юнг К.Г. Психология бессознательного [Текст] / Юнг К.Г. – М.: Логос-2000. - 360 б].

Адамдын дүйнө көз карашында ааламдашуу феноменинин пайда болушунун коомдук шарттарынын калыптанышына эң толук философиялык талдоо О.Конт, К.Маркс, Ф.Энгельс, П.А.Кропоткин тарабынан жүргүзүлгөн. Ааламдашуу феномени коомдун дүйнөлүк окуусу катары XIX кылымдын ойчулдарынын арасында тараган, деп белгилейт А.Л.Пастухов [Пастухов А.Л. Глобализация в мировоззрении человека // автореферат диссертации по философии, специальность ВАК РФ 09.00.01.Человек и наука [Текст] / Пастухов А.Л.- Челябинск, 2005].

Азыркы замандын философу В.А.Рабош антикалык натурфилософтун идеясын талдап, ал мындай дейт: «Туруктуулук, синергетика, дисбаланс, өзгөрмөлүүлүк, “стихиялуулук” жаратылыш гармониясынын конструктивдүү элементтери»[Рабош В.А. Философско - синергетические основания концепции устойчивого развития [Текст]: доктор наук на соискание уч.степени 09.00.01 / В.А. Рабош -Санкт-Петербург, 2009.- б.360] Ушуга байланыштуу белгилей кетүүчү нерсе, аталган элементтер карама-каршылык менен өз ара байланышта болуп, айлампа, түбөлүктүү айлануу идеясын берүү менен туруктуу өнүгүүнүн прототиби болуп саналат.

Байыркы философтордун, атап айтканда, Сократтын, Платондун, Аристотелдин окууларында төмөнкүлөр каралат: 1) жакшылык, даанышмандык, адилеттүүлүк, кайраттуулук, акылмандык ж.б. сыяктуу этикалык категориялар призмасы аркылуу адамзаттын коопсуздугу; 2) негизги орун мамлекетке, андан кийин коомго жана инсанга берилет 3) коопсуздук жөнүндөгү байыркы философтордун окууларынын фундаменталдык маңызы адам коопсуздугунун теориялык жана методологиялык негиздерин түшүнүүдө негизги болуп саналат.

В.М.Губанов жана Б.Сатывалдиева илимий изилдөөлөрүндө «адам коопсуздугун изилдөөдө философиялык көз караштын өнүгүшүнө орто кылымдын өкүлдөрү (А.Аврелий, Фома Аквинский, Бонавентура, Дунс Скот, А. Миланский) олуттуу салым кошушкандыгын белгилешет) коопсуздукту Кудай гана камсыздай алат деп ырастаган» [Губанов В. М. Социальная безопасность как социально-исторический феномен // Молодой ученый [Текст]/В.М.Губанов Б.Сатывалдиева 2015. — №15. 577-581-б.].

Туруктуу өнүгүү концепциясынын теориялык башаты XIII-XIX кылымдарда табият таануунун өнүгүүсүнүн таасири астында калыптана баштаган, демек, коомдун өнүгүү тарыхы табият таануу көз карашынан

түшүндүрүлгөн. Географиялык натурализм позициясынан: Шарль Луи Монтескье, Ж.Бодин, И.Гердер, Ш.Монтескье, Т.Бокл (1895), Л.И.Мечниковдор жана башкалар чыгышкан. Географиялык детерминизм концепциясында (Ж.Бодин, Ш.Монтескье) табигый чөйрө коомдук өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоочу негизги фактор катары эсептелген. К.Маркстын, О.Конттун, Г.Спенсердин социалдык теориялары коомдун башаламан, стихиялуу өнүгүүсүнөн гармониялуу, башкарылуучу өнүгүүгө чейинки идеялардын генезисинин позициясынан кароо керек. Данилевский, О.Шпенглер, А.Тойнби, П.Сорокин сунуштаган социомаданий теорияларда туруктуу өнүгүүнүн негизин маданий баалуулуктардын системалары түзөт.

Азыркы илимпоздордун пикири боюнча, туруктуу өнүгүүнүн генезисин орус космист-антропокосмиттери К.Е. Циолковский жана В.И.Вернадский негиздешкен. К.Э.Циолковскийдин социалдык-философиялык ойломунда адамзаттын өлбөстүгү Жер планетасы жана анын биосферасы сакталган коопсуздук траекториясында гана мүмкүн - бул туруктуу өнүгүү идеясы. В.И.Вернадский ноосфера жөнүндөгү окууну киргизет, ал туруктуу өнүгүү концепциясынын фундаменталдык негизи болуп саналат. Адамзат коопсуздугунун философиялык талдоосу XIX-XX кылымдын ойчулдарынын – Н.А.Бердяевдин, М.Хайдеггердин, К.Ясперстин, Ж.Ортега и Гассеттин, М.Бубердин, Э.Муньенин эмгектеринде чагылдырылган. Макросоциологиялык теориялар (Р. Арон, В. Росток, Д. Белл, А. Турэн, Бжезинский, Т. Парсонс ж. б.) коомдун өнүгүүсүндөгү социалдык өзгөрүүлөрдү көрсөтүп, келечекте анын өнүгүүсүнүн жаңы векторун издөөнү билдирет, бул туруктуу өнүгүүгө өтүүнүн азыркы идеясына шайкеш келет.

Ошентип, туруктуу өнүгүү, ааламдашуу жана коопсуздук идеяларынын келип чыгышын карап чыгып, бул идеялардын биригүүсүнүн жалпы өзөгүн адам болмушунун руханий жана моралдык императиви түзөт деп айтууга болот.

Экинчи баптын **“Ата-мекендик философиядагы кыргыз социумунун туруктуу өнүгүүсүнө социалдык-философиялык талдоо жүргүзүү”** аттуу экинчи параграфында ата-мекендик философиядагы кыргыз социумунун туруктуу өнүгүүсүнүн калыптануусунун улуттук булактарына социалдык-философиялык талдоо жүргүзүлөт. Кыргыз ойчулдарынын көз карашында туруктуу өнүгүү идеясына философиялык ой жүгүртүү Кыргызстандын жаратылышы менен коомунун азыркы шарттарында бирге жашоосу маселесин чечүүнүн жана ааламдашуу шартындагы Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнүн азыркы улуттук стратегиясын иштеп чыгуунун фундаменталдык жана методологиялык негизи боло алат.

Кыргыз элинин руханий байлыгы болгон «Манас», «Эр Төштүк», «Кожожаш», «Карагул ботом» жана башка эпикалык чыгармаларда адамдын жаратылышка, жаныбарларга, өсүмдүктөргө болгон өзгөчө мамилеси чагылдырылган. “Манас” эпосу – жаратылыш дүйнөсү жана адам жөнүндө бир бүтүн көз карашты берген уникалдуу чыгарма. Буга байланыштуу А.Байбосунов «эпосто байыркы кыргыздардын география, дин, медицина, философия, этика, эстетика жөнүндөгү ойлору чагылдырылган. Демек, «Манас» эпосу кыргыз элинин экономикасынын, турмушунун, каада-салттарынын жана алардын айлана-чөйрө менен болгон мамилесинин бай чагылдырылышы, кыргыз коомунун өнүгүүсүнүн туруктуу формасынын көз карашынан алынган [Байбосунов А.А. Донаучные представления кыргызов о природе и обществе[Текст]/ Байбосунов А.А.- Бишкек,2009.-189-б.]. Профессор Ш.Б. Акмолдоева илимий изилдөөлөрүндө кыргыздардын бар экендиги жөнүндөгү байыркы булактарды реконструкциялайт. Ал «Манас» эпосун социо-маданий жана философиялык жактан изилдөө бүгүнкү күндө өзгөчө ө мааниге ээ болуп жатат... Бул, биринчиден, «Манастын» «социалдык, саясий, адеп-ахлактык, азыркы замандын этикалык, экологиялык жана философиялык маселелери менен шайкеш көптөгөн маселелерин козгогондугу менен байланыштуу [Акмолдоева Ш.Б. Древнекыргызская модель мира [Текст] / Акмолдоева Ш.Б. - Бишкек, 1996.-220-б.].

О.А.Тогусаков менен М.С.Алымкулов «Адам чөйрөсү» аттуу монографиясында байыркы кыргыздардын айлана-чөйрө менен ажырагыс байланышын белгилешет. Бул көз карашты, бар болгон нерселердин баары генетикалык жактан табияттын өзүнөн, «төрөлүү актысы» аркылуу пайда болот деген ишеним менен бекемделет. Мына ушундан улам адам тотемизмдеги табигый объектилердин жана процесстердин себеп-натыйжа байланыштарын уникалдуу түшүнгөн [Тогусаков О.А // Среда человека[Текст]: монография / О.А. Тогусаков, М.С Алымкулов.- Бишкек,2013- 4-5-б.].

Аң-сезимдин экософиялык мүнөзгө ээ болгон кыргыз элинин дүйнө көз карашы боюнча философия илимдеринин кандидаты, доцент Н.Акматова ой жүгүртүү менен мындай деп белгилейт: «Манас» эпосу – бул кыргыз элинин дүйнө көз карашында мейкиндик менен адамды курчап турган жаратылыш чөйрөнүн биримдиги жөнүндөгү өзгөчө идеянын далили» деп белгилеген. Бул эмгектин мазмуну адамдын жаратылыш чөйрөсүнө чөмүлгөндүгүн көрсөтүп турат, бул жалпысынан анын бар болушун жана коопсуздугун аныктаган» [Акматова Н. Экологическое сознание древних киргизов. - В.: 2011[Текст]/ Акматова Н. 101-б.].

Окумуштуу биолог, физик, философ А.Байбосунов адамдын табиятка болгон адеп-ахлактык жана тарбиялык багытын карайт. Ал чакан эпосторду талдап, «Эр Төштүк» эпосу адамдын кичинекей «бир туугандарыбыз» менен болгон достугун көрсөтүп, адам жашоосунун кумурскадан баштап жомоктогудай «Алып» кушуна чейинки башка тирүү жандыктардын жашоосу менен тыгыз байланышын баса белгилегенин жазат. Алп кара куш» (сөзмө сөз - алп бүркүт). Окумуштуу А.Байбосуновдун “Карагул ботом” поэмасы өлгөндөрдү жоктоп ыйлаган мышыктын образында жазылган. Айрыкча, алар айлана-чөйрөгө кам көрүү жана жер бетиндеги бардык тиричиликти сактоо боюнча абдан маанилүү ойду билдирет. «Кожожаш» кыска эпосу адамдын туулган жери менен болгон байланышын, ага кас табият күчтөрү менен күрөшүн көрсөтөт. Эпосто автор белгилегендей, адам жаратылыштын перзенти, ага таандык деген ой берилген. Ал эми табияттагы дисбаланс жаныбарлардын ар кандай түрлөрүнүн жок болушуна алып келет.

Ошентип, “Манас” эпосунун жана кенже эпосторунун реконструкциясында ата-мекендик ойчулдар тарабынан туруктуу өнүгүүнүн азыркы концепциялар идеясын байкоого болот.

Профессор жана Эл аралык коомдук Айтматов академиясынын академиги Жумагулов Мааметайып табият таануунун философиялык маселелерин жана Кыргызстандын азыркы шартта туруктуу өнүгүү маселесин терең изилдөө менен алектенген. Негизги «Адам менен жаратылыш чөйрөсүнүн өз ара аракети: диалектикалык анализ»; «Экологиялык абал философиялык анализдин объектиси катары» ж.б.у.с. эмгектеринде Жумагулов М. коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн негизи катары экологиялык маселеге чоң көңүл бурган.

Белгилей кетсек, түрк элдеринин руханий маданиятынын өнүгүшүнө орто кылымдардагы кыргыз ойчулдары Жусуп Баласагуни менен Махмуд Кашгари чоң маани беришкен. Мына ушуга байланыштуу академик О.А.Тогусаков (А.Алымкулов менен авторлош) «Адам чөйрөсү» аттуу монографиясында «ойчул акын Ж.Баласагунинин өзгөчөлүгү объективдүү дүйнөнү бардык элементтердин негизи катары кабыл алганында болгон» деп жазат. .. Башка жердешибиз М.Кашгари объектти изилдеп жатып ар кандай климаттык шарттарды, флора жана фаунаны сүрөттөп бергени анын топтолгон эмпирикалык билимин көрсөтөт»»[Тогусаков О.А. [Текст] : монография Среда человека / О.А. Тогусаков, М.С. Алымкулов-Бишкек, 2013-16-б.].

Кыргыз акындарынын философиялык көз караштарына ата мекендик окумуштуу-философтор тарабынан көптөгөн илимий макалалар, монографиялар жана диссертациялар арналган (Т.А.Аскаров, А.И. Нарынбаев, О.К. Козубаев, К.С. Сариева, А.А. Бекбоев, Ы. Мукасов. М.,

Ботоканова ж.б.). Акын-демократтар дүйнө табигый өнүгүүнүн натыйжасы, аккан суу Токтогулда өнүгүүнүн негизи, Тоголок Молдодо жер тиричилигин негизи деп эсептешкен. Жеңижок тууралуу кызыктуу маалыматтар бар. «Динамизм жана жаратылыштагы кубулуштардын байланышы анын поэтикалык-философиялык ой жүгүртүүлөрүнүн предмети болгон.

Философиянын тарыхы жана социалдык философия тармагынын ири адиси, философия илимдеринин доктору, профессор Аманалиев Батырбектин кыргыз элинин философиялык ой жүгүртүүсүнө арналган илимий эмгектери жарык көрүп, анда табияттын жана адамдын тиричилигинин катышуусун караган. Ал белгилегендей, кыргыздар жаратылыштын бар болушуна өздөрүнүн тирилигин эритип алышкан. «Жер менен Асман, — деп жазган философ ушул учурга карата, — кыргыз элинин мейкиндиктин таяныч пункттары болгон. Асман – Теңир же Теңир – кыргыз көчмөнүнүн рухунун бийиктигин чагылдырып, ага ылайык жашоонун өткөөлдүүлүгү өлчөнөт. Көчмөн – Бейиштин уулу, ар бир адамдын Теңирге өз жолу бар, ошол эле учурда бул жол ата-бабалардын жолуна тартууну камтыйт» [Аманалиев Б. Из истории философской мысли кыргызского народа [Текст] / Аманалиев Б. - Фрунзе, 1963]

Туруктуу өнүгүү концепциясынын экологиялык жагын изилдөөнү адам экологиясынын философиялык маселелери боюнча алдыңкы эксперттердин бири, профессор Абдылдаев Табылды Абдылдаевичтин философиялык эмгектеринен да табууга болот. Негизги илимий эмгектери («Түр жөнүндө философиялык маселелер»; «Азыркы биологиядагы «түр» концепциясы»; «Тирүү жаратылыштын түзүлүш деңгээлин изилдөөдөгү ар кандай тенденциялардын өз ара байланышы» жана башкалар) биологиялык маселелерге жана түрлөрдүн келип чыгышынын методологиялык маселелери каралат. Окумуштуу Т.А.Абдылдаев туруктуу өнүгүү концепциясы түзүлгөндөн да эртерээк, өзүнүн эмгектеринде футурологдун позициясынан табият, адам жана коомдун ортосундагы өз ара байланыш маселесин актуалдуу көрсөткөн.

Кыргызстандын алгачкы илимпоздорунун бири А.Байбосунوف «Кыргыз элинин табият жана коом жөнүндөгү илимге чейинки идеялары» аттуу монографиясында көчмөн кыргыз элинин табигый илимий көз караштарын көрсөткөн. Материалдык дүйнөнүн диалектикалык биримдигин, жаратылыштын артыкчылыктүүлугун жана анын флора жана фаунага тийгизген таасирин экологиялык аң-сезим призмасы аркылуу карап, А.А.Байбосунов мындай деп белгилейт: «Адамдын жаратылышка, жаныбарларга жана өсүмдүктөргө болгон мамилеси анын жаратылыш чөйрөсү менен гана эмес, ошондой эле көчмөн мал чарбасы аңчылык менен

айкалышкан чарбалык түзүлүштүн өзгөчөлүгү менен да аныкталат» деп белгилейт. А.А.Байбосуновдун айтымында Кыргыздардын арасында жердин биосферасынын биринчи өлчөмү геологиялык өлчөм болуп саналат. Белгилей кетсек, А.А.Байбосунов туруктуу өнүгүүнүн заманбап концепциясын байыркы кыргыздардын жашоосунун призмасы аркылуу долбоорлоого аракет кылган.

Профессор Г.Т.Ботоканова өзүнүн «Кыргыздардын салттуу астрономиялык билими» деген илимий макаласында байыркы кыргыздардын билимдерин иликтеп чыгып, «...Адамдын болмуштун жана жаратылыш дүйнөсүнүн иденттүүлүгүн таануу фундаменталдуу болуп саналат, мында адам башка жаратылыш кубулуштары менен бирге объект катары каралат» [Ботоканова Г.Т. Традиционные астрономические знания кыргызов// Известия вузов Кыргызстана №8[Текст] / Г.Т. Ботоканова - Бишкек, 2017.-120-б.]. Аталган изилдөө туруктуу өнүгүүнүн азыркы концепциясы менен долбоорлошот.

Табият менен байыркы кыргыздардын дүйнө көз карашынын карым-катнаштарын изилдөө маселесине профессор Ж.Урманбетованын бир катар эмгектери арналган [Урманбетова Ж.К. Культура кыргызов в проекции философии истории [Текст] / Ж.К. Урманбетова - Бишкек -2002.-16б.].

Дүйнөнүн улуттук картинасын кароо менен советтик жана россиялык философ, маданият, адабият таануучу жана эстетик, Ч.Айтматовдун чыгармачылыгын изилдөөчү Г.Д.Гачев өзүнүн кыргыз элдик дүйнө таанымынын спецификасына болгон байкоо жүргүзүүлөрүн жыйынтыктоо менен мындай деп жазат: “Элдик түшүнүктө ат – бул космостун жогорку бөлүгү (“тамак адам үчүн – бул күч, ат- канат”). Элдик ырларда дайыма жанында жарык жана ат...Ал адамдын атрибуту болуп саналат, ал аркылуу адам асманга жакындайт” [Гачев Г. О национальных картинах мира — Народы Азии и Африки [Текст] / Гачев Г.Д.-1967, № 1-87—88-б.]. Белгилей кетүүчү нерсе, Ч.Айтматовдун чыгармаларында табият адеп-ахлактык-категориялык императив болуп саналат, бул кыргыз жазуучусу, ойчул, философ мурун туруктуу өнүгүүнүн азыркы концепциясы пайда болгонго чейин эле табият менен гармонияда жашаган байыркы кыргыздардын болмушундагы туруктуу өнүгүү идеясын жарыялаган.

Ата-мекендик философиядагы кыргыз социумунун туруктуу өнүгүүсүнө социалдык-философиялык талдоо жүргүзүү бизге кыргыз философторунун изилдөөлөрүндө, андан тышкары кыргыз эпикалык чыгармаларда табият менен коомдун өз ара байланышын көрүүгө болорун аныктадык, анда карым-катнаштардын башкы негизги болуп адеп-ахлактык-тарбиялык багыттуулук, табиятты коргоо жана ага болгон гумандуу мамиле ааламдашуу шартындагы туруктуу өнүгүүнүн азыркы концепциясынын

фундаменталдуу негизин тастыктап турат. Ошентип, баса белгилей кетүүчү нерсе, туруктуу өнүгүү идеясы кыргыздардын салттарына, рухуна жана менталитетине абдан үндөшүп турат.

Экинчи баптын **“Жалпы өнүгүү системасынын өнүтүндөгү туруктуу өнүгүүнүн онтологиялык, гносеологиялык жана аксиологиялык негиздери ”** аттуу үчүнчү параграфында туруктуу өнүгүү концепциясы эгерде анын онтологиялык, гносеологиялык жана аксиологиялык аспектилерин эске албаса, анда ага философиялык жактан толугу менен маани берилбейт.

Туруктуу өнүгүүнүн онтологиялык негиздери болуп “керектөө философиясынын үстөмдүгү”, ресурстарды жок кылуучу технологиялардын үстөмдүгү, Түндүк-Түштүк маселеси саналат. Туруктуу өнүгүүнүн гносеологиялык негиздери табигый, коомдук жана гуманитардык илимдердин интеграциясы жана алардын адамзаттын глобалдык маселелерин изилдөө методдору, тартипке алып келүүчү башаламан процесстерди, стохастика, белгисиздик, чөйрөдөгү бифуркациялар сыяктуу өз алдынча өнүгүү системаларынын мыйзам ченемдүүлүктөрү жаратылыштын жана адам коомунун түзүлүшүндөгү илимий түшүнүк; маданиятты жана билимди жашылдандыруу тенденциясы, 70-жылдары батыш адабиятында пайда болгон кырсыктар теориясы; илимий ой жүгүртүүнүн жаңы ыкмасын жана стилин аныктаган сызыктуу эмес системанын коомдук илимге өтүшү саналат.

Туруктуу өнүгүүнүн аксиологиялык жагы экологиялык, адеп-ахлактык жана маданий тарбия берүүнүн философиялык программасын иштеп чыгуу зарылчылыгы болуп саналат. Адеп-ахлак жана маданият маанилүү сапаттардан болуп саналат. Маданият - туруктуу өнүгүү концепциясын түзүү үчүн эң маанилүү баалуулук негизи. Маданияттын баалуулугу муундан муунга тажрыйба жана чөйрөгө ыңгайлашуунун натыйжасы, ошондой эле ар кандай формадагы жана типтеги уюмдарды түзүүдө. Туруктуу өнүгүүнүн онтологиялык, гносеологиялык, аксиологиялык аспектилеринин призмасы аркылуу туруктуу өнүгүүнүн маңызын философиялык жактан түшүнүү менен гана чектелбестен, ааламдашуу шартында аны руханий жана адеп-ахлактык өзөк призмасы аркылуу башкарууга да болот.

Системалык-структуралык жактан алганда, туруктуу өнүгүүнүн өзгөчөлүгү, ал ар кандай этаптарда өнүгүүнүн бардык регрессивдүү эмес түрлөрүн (прогресс жана нейтралдуу-бир тегиздик өнүгүү) бириктирип, конкреттүү мейкиндик тең салмактуу системаны түзө алат. Мындай өнүгүү системасынын болушунун жалпы шарты — анын сакталышын убакытта да, мейкиндикте да камсыз кылуу. Коомдун азыркы өнүгүүсүндө туруктуу

өнүгүү жалпы өнүгүүнүн жаңы түрү катары аракеттенет, ал өнүгүүнүн инновациялык жана консервативдүү, коргоочу жана коопсуз түрү болуп саналат.

Үчүнчү бап **“Ааламдашуу шартындагы коомдун ар кыл типтериндеги туруктуу өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрү”** деп аталып, анда маданий-этникалык жана регионалдык иденттүүлүк туруктуу өнүгүүнүн негизги факторлору катары цивилизациянын ар кыл типтеринде каралат.

Үчүнчү баптын **“Маданий-этникалык иденттүүлүк батыш, чыгыш жана борбордук-азиялык коомдордогу туруктуу өнүгүүнүн негизи катары”** аттуу биринчи параграфында батыш, чыгыш жана борбордук-азиялык коомчулуктардагы маданий иденттүүлүктүн спецификалык өзгөчөлүктөрү каралат. Батыш дүйнөсүндөгү маданий иденттүүлүктүн жалпы мүнөздүү белгилери болуп: жарандык жана укуктук мамлекеттеги инсандын укуктары туурасындагы идея, адамдын динамизми жана мобилдүүлүгү, адамзат ресурстарынын өсүүсү жана өнүгүүсү, материалдык өндүрүш коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн пайдубалы катары саналат.

АКШдагы адамзат коомунун туруктуулугунун эң маанилүү социалдык-маданий аспектиери болуп төмөнкүлөр саналат: материалдык өндүрүштү өнүктүрүү аркылуу руханий маданиятты өнүктүрүү; «рухтун» кризисинен чыгууда маанилүү роль ойногон жана улуттук элементтерди жана тенденцияларды сактап калган дин; башка өлкөлөр менен маданияттардын диалогуна алып келген жаңы технологияларды жана инновацияларды киргизүү түрүндөгү массалык маданияттын таралышы (айрыкча, Смит-Мундт актынын далили).

Коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн чыгыш маселесинде чындыкты түшүнүүнүн комплекстүү жолу басымдуулук кылат. Алар табигый түрдө кандайдыр бир тең салмактуулукту, маданияттын азыркы жана жаңы тенденцияларынын органикалык айкалышын жана байыркы маданий салттарды кылдаттык менен сактоо жана өнүктүрүүнү ачып берет. Табиятка болгон мамиленин жапон модели, андагы тымызын жана кылдат өз ара аракеттенүүнү, фьюзияны болжолдойт жана сунуштайт, цивилизациялардын өнүгүүсүнүн жаңы вектору катары туруктуу өнүгүү концепциясына абдан шайкеш келет. Салттуу жапон буддизминин идеялары менен экзистенциализм идеяларынын (мисалы, Хайдеггердин түздөн-түз тажрыйбанын руханий тажрыйбасы, “турмуштук акыл-эстин” жардамы менен жашоону угуу, Эч нерсе маселеси жөнүндөгү идеялары) ортосунда белгилүү бир руханий жакындык бар экенин белгилесе болот (мааниси боюнча буддизмдин «боштугуна» жакын ж.б.). Дүйнөнү кандай болсо ошондой кабыл алуу анын жаңы технологияларга байланыштуу активдүү

трансформациясы менен айкалышат. Индия моделин изилдөөгө кайрылуу маданий иденттүүлүктүн өзгөчөлүгүн аныктоого жардам берет, мында коомдун туруктуулугун сактоо менен салтка жана динчилдикке чоң роль берилген. Индия адамзаттын башталышы болгон жана туруктуу өнүгүү идеясы менен шайкеш келген биримдик идеясы жарыяланган биринчи өлкө.

Цивилизациялык мейкиндикте коомду өнүктүрүүнүн өз жолун иштеп чыгууга жетишкен Батыш менен Чыгыш маданиятынын айкалышуусу Борбор Азиялык дүйнөнүн моделинин мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп саналат. Борбордук Азия маданиятында адам жаратылыштын бир бөлүгү катары, микрокосмос катары көрсөтүлөт, демек, чыгыш маданияттарына мүнөздүү табият-центризм; табияттын синкреттик көз карашы элдердин дүйнө таанымынын формаларында да чагылдырылган, алар бардыгы бир системага биригишкен, ошондуктан алардын дүйнө таанымы синкреттик мүнөзгө ээ болгон; ата-бабаларга, жаныбарларга сыйынуу жана үрп-адаттарды сактоо улантуучулукту сактоо жөнүндө сөз кылууга мүмкүндүк берет жана коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн негизи катары салттуулук жөнүндө дагы бир жолу айтууга мүмкүндүк берет.

Азыркы учурда субрегиондун бүтүндөй комплекстүү көйгөйлөрү, экономикалык, социалдык-экологиялык, Борбордук Азия чөлкөмүнүн туруктуу өнүгүүсүнө көмөктөшүүчү экосистемалык мамиленин көз карашынан чечилиши мүмкүн жана чечилиши керек. Бул аймак Борбордук Азия элдеринин социалдык-маданий синтезинин аймагына айланып, глобалдык дүйнөдө туруктуу өнүгүүнүн үлгүсү жана жаңы модели боло алат.

Эгерде Кыргызстандагы маданий-этникалык иденттүүлүктү карай турган болсок, анда кыргыз элинин турмушунун социалдык туруктуулугунун эң маанилүү атрибуттарынын бири болгон руханий баалуулуктардын ролун белгилей кетүү зарыл. Буга байланыштуу кыргыз элинин этникалык жана улуттук өздүк ан-сезимин жандандыруу зарыл. Туруктуу өнүгүү идеялары буга чейин кыргыз элинин менталитетине, өзгөчө жашоо образына сиңип калган. Ал эми буга табигый, маданий, маалыматтык детерминизм көмөктөшкөн. Инсандын “диний тажрыйбасы” да коомдун турукташтырылышында жана туруктуу өнүгүүсүндө чоң роль ойнойт. Диний тажрыйба же "динчилдик" инсандын мааниси жана максаты болуп саналат.

Ошентип, цивилизациянын ар кандай типтеринде туруктуу өнүгүүнүн негиздеринин бири катары маданий-этникалык иденттүүлүк өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ.

1. Батыш цивилизациясы материалдык өндүрүш технологиясын жогорку деңгээлде өнүктүрүү менен мүнөздөлөт. Материалдык өндүрүштүн

жана өндүрүш технологиясын өнүктүрүү туруктуу өнүгүү үчүн конкреттүү шарттарды түзөт.

2. Чыгыш дүйнөсүндө коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн негизин диний-цивилизациялык принцип түзөт. Руханий, диний жана этикалык баалуулуктар басымдуулук кылат. Менталитеттин негизги тиби адамдын жашоосунун табигый, индивидуалдык жана коомдук принциптеринин айкалышынын негизинде түзүлөт.

3. Борбордук Азия цивилизациясы чыгыш тибиндеги субцивилизация болуп, гетерогендүү маданияттар менен цивилизациялардын эритмесинен турат, алар үчүн туруктуу өнүгүүнүн негизги негиздеринин бири салттарды жана үрп-адатты сактоодо туюнтулган салттуулук болуп саналат. Туруктуу өнүгүүнүн басымдуу белгилери болуп табият-центризм менен антропоцентризмдин, индивидуализм менен коллективизмдин аралашуусу саналат.

4 Коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн кыргыз модели көчмөн жана дыйканчылык маданиятынын айкалышы болуп саналат. Коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн маанилүү принциптери салттуулук, табият-центризм жана коллективизм болуп саналат. Кыргыз элинин маданий мурасын талдоо призмасы аркылуу кыргыз элинин уникалдуу этномаданий өзгөчөлүгүн аныктоого мүмкүн болду. Кыргыздардын улуттук маданиятында жана менталитетинде адегенде жаратылышка сыйынуу культу, теңирчилик ж.б. кыргыздардын маданий-этникалык өзгөчөлүгү таза суу, аба, жер, ден соолук, таза технологиялар ж.б.у.с идеяларга ылайыктуу.

Ошентип, коомдун ар кандай түрлөрүндө туруктуу өнүгүүнүн негизги фактору коомдун маданий-этникалык өзгөчөлүгү жана аны сактап калуу экендигин адилеттүү түрдө белгилесе болот.

Үчүнчү баптын **“Борбордук Азия өлкөлөрүнүн регионалдык иденттүүлүгү ааламдашуунун өнүгүндөгү туруктуу өнүгүү стратегиясынын маанилүү фактору катары”** аттуу экинчи параграфта Борбордук Азия өлкөлөрүнүн туруктуу өнүгүүсүнүн зарыл стратегиялык факторлорунун бири катары ааламдашуунун алкагындагы регионалдык иденттүүлүк жана дүйнөлүк интеграция саналат. Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн ааламдашуучулук процесстерди өзүнүн өнүгүүсү жана региондогу, жалпы эле постсоветтик мейкиндиктеги интеграциялык байланыштарды максималдуу пайда менен колдонуу зарыл.

Борбордук Азия чөлкөмүндөгү өлкөлөр үчүн бирдиктүү өнүгүү стратегиясын иштеп чыгуу зарыл, б.а. ааламдашуу доорундагы саясий, экономикалык, экологиялык, социалдык жана маданий өнүгүүнүн жаңы моделин айтсак болот. Интеграциянын аймактык иденттүүлүгүнүн маанилүү шарты болуп Борбордук Азияда жаратылыш ресурстарынын, анын ичинде

углеводороддордун эбегейсиз запастарынын болушу саналат, ошондуктан ал дүйнөнүн ар түрдүү өлкөлөрүнүн жана региондорунун энергетикалык коопсуздугун камсыз кылууда маанилүү ролду ойногон аймак болуп калышы мүмкүн. Борбордук Азия чөлкөмүнүн туруктуу өнүгүүсү, ошондой эле аймактык жана улуттук коопсуздук табигый экосистемалар сакталганда жана экологиянын тийиштүү сапаты сакталганда гана камсыз кылынат. Бул курчап турган чөйрөнү коргоо жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу жаатында бирдиктүү мамлекеттик саясатты калыптандырууну жана ырааттуу ишке ашырууну талап кылат. Жаратылыш системаларын сактоо жана калыбына келтирүү Туруктуу өнүктүрүү боюнча мамлекеттер аралык комиссиянын жана Суу боюнча мамлекеттер аралык координациялык комиссиянын ишинин алкагында Борбордук Азия мамлекеттеринин артыкчылыктуу ишинин бири болуп калууга тийиш. Борбордук Азиянын субрегиону суу-энергетикалык ресурстарга абдан бай болгону менен экосистеманын бузулушуна байланыштуу көйгөйлөр бар. Бул тууралуу кыргыз окумуштуу-философу, философия илимдеринин доктору, профессор Н.К.Саралаев мындай деп жазат: «Дүйнө шарынын кээ бир аймактарында экономикалык көйгөйлөрдөн улам ири дарыялардын агымы азайып, жаңы көйгөй – экосистеманын бузулушу пайда болду. Маселен, Арал, деңиз көйгөйлөрү 50%га кыскарып, туздуулугу бир топ көбөйдү. Натыйжада Кыргызстан менен Тажикстанда муз катмары азайды» [Саралаев Н.К. Динамика глобальных проблем в условиях глобализации//Известия кыргызского государственного технического университета им. И. Раззакова КГТУ им. И.Раззакова № 32-2[Текст] / Н.К Саралаев, М.А. Асеинов - Бишкек, 2014-338-343-б.].

Борбордук Азиянын бакубаттуулугу Памирдин, Тянь-Шандын жана Алайдын дарыяларынын жана тоо экосистемаларынын пайда болуу зоналарынын табигый балансынан көз каранды. Экосистеманын бузулушу биологиялык ар түрдүүлүктүн кыскарышына алып келди. Сууну пайдалануу боюнча келишимдин жоктугу совет доорунда дагы (1969, 1974, 1989) жана 2021-жылдын май айында кыргыз-тажик чек арасында олуттуу чыр-чатакка алып келип, көптөгөн курмандыктарга алып келген. Бир катар маселелерди чечүү үчүн Орто Азия республикалары бирдиктүү туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүгө интеграцияланышы керек. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн интеграциясы социалдык-табигый системадагы чыр-чатактарды болтурбоо үчүн кызматташтыкты жана тынчтыкты орнотууга көмөктөшөт, ал эми суу ресурстары Борбордук Азия өлкөлөрүнүн туруктуу өнүгүүсүнүн маанилүү факторлорунун бири болуп саналат.

Жаңы «Жибек Жолун» жаңылоо идеясы интеграциялык процесстерге негиз болот. Ошондуктан, азыркы дүйнөдө болуп жаткан ааламдашуу

процесстеринин жаңы азыркы тенденцияларына туура келген “Жибек жолун” өнүктүрүү идеясын кайра жандандыруу зарыл.

Кыргыздын чыгаан философу, философия илимдеринин доктору, профессор А.А.Бекбоев «Евразиялык экономикалык биримдиктин түзүлүшү» аттуу илимий эмгегинде ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин эл аралык аймактык интеграциясы боюнча уюм түзүүнү колдойт. А.А.Бекбоев мындай деп жазат: «Аймактык эл аралык экономикалык интеграция бирдиктүү экономикалык-укуктук мейкиндикти түзүүгө жана анын натыйжасында ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин улуттук кызыкчылыктарын региондор аралык деңгээлде эң жемиштүү ишке ашырууга алып келет, экономикалык жана саясий байланыштарды чындоого да, ошондой эле ЕАЭБ алкагында 4 экономикалык эркиндикти ишке ашыруу үчүн укуктук режимдерди шайкеш келтирүүгө жана унификациялоого көмөктөшөт»»[Бекбоев А.А. Становление евразийского экономического союза// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, № 10, [Текст] / Бекбоев А.А. 2020- 148-152-б.]. Чынында эле, бүгүнкү күндө Борбордук Азия чөлкөмүнүн бирдиктүү экономикалык жана маданий мейкиндиги менен жалпы евразиялык үй куруу перспективасын жокко чыгарууга болбойт, ал Батыш менен Чыгыштын ортосундагы байланыш түйүнү болуп калышы мүмкүн, бул позитивдүү мамилелердин өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Адамзаттын өнүгүүсүнүн ар кандай чөйрөлөрүндө ааламдашуу факторлору жана терс көрүнүштөрдүн өнүгүүсү үчүн чектөөчү мейкиндик болуп кызмат кылат.

Бул аймак Борбордук Азия элдеринин социалдык-маданий жана гуманисттик синтезинин аймагы болуп калышы мүмкүн. Евразиялык интеграция Кыргызстан үчүн эң алгылыктуу болуп саналат. Анткени ал Кыргызстанга Борбордук Азиянын башка мамлекеттери менен катар ири геосаясий бирикменин система түзүүчү бирдиги болууга мүмкүндүк берет.

Төртүнчү бап **“Ааламдашуу шартындагы Кыргызстандагы туруктуу өнүгүү стратегиясы”** деп аталат. Аталган бапта ааламдашуу шартындагы Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсү боюнча стратегиялык документтер каралат.

Төртүнчү баптын биринчи параграфы **“Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугу коомдун туруктуу өнүгүү стратегиясынын негизи катары”** деп аталып улуттук коопсуздук, Кыргыз Республикасындагы көйгөйлөр талдоого алынып, коопсуздукту камсыз кылуу үчүн стратегиялык пландар белгиленген.

Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугунун концепциясын талдап, аны турмушка ашыруу жана эл аралык уюмдар менен кызматташууну чындоо маселелери боюнча айрым толуктоолорду киргизүү; Борбордук Азия өлкөлөрү менен аймактык интеграция; КМШга мүчө

мамлекеттер менен тышкы чек араларды коргоо; материалдык-техникалык жабдуу; жогорку кесипкөй аскердик кадрларды даярдоо ж.б.у.с.

Кыргызстандын саясий коопсуздугун камсыз кылуу менен аймактык коопсуздук, мамлекеттик коргоо күчөтүлүп, анын эл аралык деңгээлдеги статусун жана имиджин көтөрөт. Маанилүү көйгөйлөрдүн бири болуп Тажикстан Республикасынын мамлекеттик бийлик органдарынын Кыргыз Республикасына карата негизсиз аймактык дооматтары (чек арага жакын жайгашкан кыргыз аймактары, алардын анклавдары, Баткен облусу коншулаш республиканын саясий жана аскердик чөйрөлөрү тарабынан аскердик талаш-тартыштын предмети болуп калганда) болуп саналат.

Коомдун мындан аркы өнүгүшү үчүн Кыргызстан эгемендүү мамлекет катары тышкы коопсуздуктун гана эмес, ички коопсуздуктун да алкагында өнүгүшү керек. Бул үчүн ар бир инсанды, өлкөнүн ар бир жаранын ар кандай чөйрөлөрдө (экологиялык, саясий, экономикалык, социалдык) коопсуздукту мамлекеттик деңгээлде комплекстүү жана системалуу түрдө камсыз кылуу зарыл. Геосаясий параметрлери менен өзгөчө күчкө ээ болгон Кыргызстандын улуттук коопсуздугуна мүнөздүү ички коркунучтуу факторлор жөнүндө сөз кыла турган болсок, анда акыркы 18 жылдын ичинде аларга төмөнкүдөй окуяларды кошууга болот: 2005-жылдагы март революциясы, Ош. 2005-жылдын 17-июнундагы окуялар, 2010-жылдын 7-апрелиндеги революциянын трагедиялуу окуялары, 5-6-ноябрь, 2020-жылдагы президенттик төңкөрүш, Баткендеги тажик-кыргыз чатагы (2021-жылдын апрель-майы, 2022-жылдын сентябры). Жеке адамдын, коомдун жана мамлекеттин улуттук коопсуздугунун улуттук коопсуздук концепциясында, ошондой эле Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздугу жөнүндө” мыйзамында (2003-жылдын 23-февралындагы) белгиленгендей талаптагыдай камсыз кылынышы иш жүзүндө өзгөрүп, алсыз болуп чыгып, мунун баары коомдун туруксуздугуна из калтырып, аны туруксуз кылып койду. Азыркы цивилизациялуу коомдордо адамзаттын коопсуздугун камсыз кылууда чоң роль мамлекетке таандык. Ушуга байланыштуу америкалык социолог С.Липсеттин “саясий бийлик мыйзамдуу болгондо гана туруктуу болот” деген сөзүн келтире кетели [Липсет С.М. Политическая социология //Американская социология[Текст] / С.М. Липсет - М.,1972.- 206-б.].

Кыргызстандагы коопсуздук маселелери менен алектенген окумуштуулар менен эксперттердин изилдөөлөрү коопсуздук тармагындагы артыкчылык экономикалык жана саясий маселелерди чечүү зарылдыгын белгилешет. Саясий коопсуздук маселеси боюнча саясат таануучу жана эксперт А.К.Керимбеков, «саясий элитанын» ичинде «бардык саясий күчтөрдүн деңгээлинде коомдук-саясий консенсуска толук жетишилген

жок»[Керимбекова А.К. Проблема национальной безопасности Кыргызстана и роль политической элиты в ее обеспечении// Проблема национальной безопасности Кыргызстана[Текст]/А.К. Керимбекова - Бишкек, 2006. 23-24-б.]. Андыктан аталган маселени мамлекеттеги социалдык кызыкчылыктарды интеграциялоонун жана жүзөгө ашыруунун каражаты катары кызмат кылышкан бийлик органдары жана саясий элита чечүүлөрү керек.

Камчыбеков Т., Ажекбаров К. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун талдоо менен «Экономикалык коопсуздук системасы – бул экономикалык коопсуздуктун субъекттеринин экономикалык кызыкчылыктарынын өз ара аракеттенүү процесстери үзгүлтүксүз пайда болот жана бул кызыкчылыктарга ички жана тышкы коркунучтар болгон система деп жазышат.

Экономикалык коопсуздук кризисинин фактору катары ички коркунучтарга төмөнкүлөр кирет: салык жана бажы саясатынын жеткилең эместиги; территорияда пайдалуу кендерди кайра иштетүүнүн бир аз үлүшү; техногендик авариялардан жана кырсыктардан жыл сайын ири материалдык жоготуулар; өлкөнүн илимий-техникалык потенциалын жок кылуу; чет өлкөлүк портфелдик инвестициянын жогорку үлүшү; адамдык потенциалдын деңгээлинин төмөндөшү жана башкалар».

Улуттук коопсуздукту камсыз кылуунун маанилүү багыттарынын бири жаратылыш чөйрөсүн, өсүмдүктөр жана фаунаны, ошондой эле адамдын өзүнүн коопсуздугун жана коргоону камсыз кылган экологиялык коопсуздуктун ролун жана маанисин аныктоо болуп саналат. Экологиялык коопсуздук өлкөнүн улуттук коопсуздугунун ажырагыс бөлүгү катары туруктуу өнүгүүнүн зарыл шарты болуп саналат жана табигый системаларды сактоонун жана айлана-чөйрөнүн тийиштүү сапатын сактоонун негизи болуп саналат. Кыргыз Республикасынын 2007-жылдын 23-ноябрындагы №506 экологиялык коопсуздук концепциясында “жаратылыш жана анын компоненттери Кыргыз Республикасынын улуттук байлыгы, анын туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизги факторлорунун бири болуп саналат” деп белгиленген. Кыргызстандын тоолуу экосистемалары суу, энергетика жана минералдык ресурстардын, биологиялык ар түрдүүлүктүн, токой продуктуларынын эң маанилүү булагы болуп санала тургандыгын эске алуу менен анын аймактарынын экологиялык абалынын курчушу жана начарлашы антропогендик таасирлерден (өндүрүштүк иш-аракеттерден) шартталган, өлкөнүн экономикасынын ар кандай тармактарын алсак, мисалы, Майлуу-Суу шаарын алсак болот, ал тилекке каршы дүйнөдөгү экологиялык жактан эң булганган он шаардын катарына кирет, анын айланасында 13 таштанды сактоочу жай жана 23 уран кампалары бар, кен калдыктары топтолгон Майлуу-Суу

шаарындагы калдык сактоочу жайларды жок кылуу Майлуу-Суу дарыясынын өрөөнүндө, Сырдарыя дарыясынын алабында, жээгинде «хвостохранилища» ташылып кетишине алып келиши мүмкүн. Миң-Куш районунда 4 калдык сактоочу жай бар. Суусамыр айылынын аймагындагы үч калдык сактоочу жай рекультивацияланбай, жараксыз абалда турат. Т оң районунда да калдык сактоочу жайдын кейиштүү абалы байкалууда, радиациялык коопсуздукту камсыз кылуу, Кыргызстандын бермети Ысык-Көлдүн тайызданышы жана булгануусу, ошондой эле табигый кырсыктар (жер титирөө, кар көчкү, сел жана жер көчкү, гидросферанын балансынын бузулушу климаттын өзгөрүшүнө олуттуу таасирин тийгизип, кургакчылыкка же, тескерисинче, тиешелүү табигый кырсыктар менен коштолгон катуу жаан-чачынга ж.б.) болууда. Өндүрүштүн жаратылыштын экологиялык абалына терс таасиринин экономикалык көрсөткүчтөрү негизинен өлкөнүн экологиялык коопсуздугуна, анын ичинде биологиялык ар түрдүүлүккө олуттуу коркунуч туудурган тоо-кен тармагынын эсебинен пайда болот. Бул башкаруунун жана чарбалык механизмдердин курчап турган чөйрөнү туруктуу башкаруу принциптерине жана эскирген системаларды сактоого багытталбаганын көрсөтүп турат.

Жогоруда келтирилген мисалдар «Кыргызстандын курчап турган чөйрөсүнүн абалы жөнүндө улуттук баяндаманын» маалыматтарынын негизинде Кыргызстандын айлана-чөйрөсүнүн критикалык абалын чагылдыруунун айрым гана аспектилери болуп саналат.

Ошентип, бул параграфта белгиленген улуттук коопсуздук маселелери Кыргызстанда орун алган көйгөйлөрдүн толук тизмеси эмес. Ар бир жаңы тенденция жана күчөгөн ааламдашуу менен бул тизме көбөйүп, анын табигый жана социалдык чөйрөсүн түзүүдө адам факторуна жана анын адамкерчилигине негизги көңүл бурулууга тийиш, бул коэволюцияда жанаша жашоого тийиш жана бул Кыргыз Республикасына келечекте туруктуу өнүгүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Төртүнчү баптын **“Билим берүү Кыргыз Республикасындагы коомдун туруктуу өнүгүүсүн башкаруунун стратегиялык механизми катары”** деп аталган экинчи параграфында коомдун туруктуу өнүгүүсүндө алдыга озуп кетүүчү мүнөзгө ээ болгон билим берүүнүн ролу аныкталды.

2005-жылы Бириккен Улуттар Уюмунун Европалык Экономикалык Комиссиясы туруктуу өнүгүүгө жетишүүдө билимге маанилүү ролду берген. Билим берүүнүн ролу эки көз караштан каралат: бир жагынан, туруктуу өнүгүүгө жетишүүнүн зарыл шарты катары, экинчи жагынан, демократияны башкаруунун маанилүү куралы катары. 2005-жылдагы ТӨБ боюнча БУУ ЕЭКтин [173] Стратегиясында мындай деп айтылат: «Билим берүү адамдын укугу гана эмес, туруктуу өнүгүүнүн зарыл шарты жана жакшы

башкаруунун, маалыматтуу чечимдерди кабыл алуунун жана демократияны илгерилетүүнүн маанилүү куралы. Биздин көз карашыбызга жетүү үчүн өнүгүү" [Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013 – 2017 годов [Текст] / Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013 – 2017 годов -Бишкек,2020]. Бүгүнкү күндө көпчүлүк өлкөлөрдө өлкөнүн жана улуттун келечегин аныктоочу стратегиялык фактор – бул улуттук билим берүү системасы деген түшүнүк калыптанган. Келечектеги коом көбүнчө “билим цивилизациясы” деп аталат.

Экологиялык маселелердин курчушуна жана биосферанын абалынын начарлашына байланыштуу дүйнөдө жана өзгөчө Кыргызстанда бир катар ата мекендик окумуштуулар жана философтор, атап айтканда М.Ж.Жумагулов, Н.С.Акматова, Г.К. Калыкова белгилегендей, «экологиялык аң-сезимди калыптандыруу зарыл. Жаңыланган экологиялык аң-сезимде коомдук прогресстин социалдык-экономикалык жана экологиялык аймактарынын коэволюциясы жөнүндөгү идеялар менен айкалышкан экогуманисттик, социалдык-табигый, рационалдык баалуулуктар үстөмдүк кылышы керек» [Жумагулов М.Экологическая безопасность Кыргызстана [Текст] /М.Жумагулов, Н.С.Акматова, Г.К.Калыкова // Проблемы национальной безопасности - Бишкек,2006-10-111-б.] Ушуга байланыштуу туруктуу өнүгүү үчүн билим берүүнүн ролу азыркы ааламдагы коомдун өндүрүштүк күчтөрүнүн бирден-бир маанилүү компоненттеринен жана кыймылдаткычынан болуп саналат.

Азыркы дүйнөдө, өнүккөн цивилизациялуу өлкөлөрдө гуманитардык илимдердин статусунун жогорулашы байкалууда, анткени коомдун технократиялык траектория боюнча өнүгүшү анын потенциалын иш жүзүндө түгөттү. Кыргыз Республикасында тескери көрүнүш байкалууда, гуманитардык илимдердин билим берүүдөгү абалы чет мамлекеттердегидей талап кылынбайт. Гуманитардык эмес адистиктер боюнча, өзгөчө техникалык университеттердеги жаштар арасында технократтык мамилени жоюу үчүн гуманитардык билим берүүгө маанилүү роль берилиши керек. Гуманитардык илимдерди окуу студенттерге өзүн-өзү ишке ашыруу үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берет - кесиптик жана жеке компетенттүүлүк байкалат.

Билим берүү туруктуу өнүгүүнүн алдыңкы фактору болууга тийиш. Тез өзгөрүп жаткан дүйнөгө ыңгайлашуу, анын жаңы мүмкүнчүлүктөрүнөн пайдалануу жана жаңы, мурда белгисиз көйгөйлөрдү чечүү жогорку билимди талап кылат. Бул сапаттардын ичинен эң негизгилери: ноосфералык аң-сезим, системалуу илимий ой жүгүртүү, экологиялык маданият, маалыматтык маданият, чыгармачылык жигердүүлүк,

толеранттуулук, бийик адептүүлүк саналат. Кыргызстандын билим берүү аркылуу өнүгүүсүнүн маанилүү перспективалары болуп төмөнкүлөр саналат: билим берүүгө инвестицияларды тартуу (ар кандай долбоорлорго катышуу, чет элдик университеттер менен өнөктөштүк мамилелерди түзүү); ата мекендик университеттерди эл аралык деңгээлде аккредитациялоо; билим берүү үчүн ипотеканы өнүктүрүү; билим берүүгө экспортту өнүктүрүү; университет менен илимдин академиялык секторлорунун интеграциясы; билими, илимий даражалары жана наамдары жөнүндө мамлекеттик документтердин эл аралык деңгээлдеги эквиваленттүүлүгү.

Ошентип, азыркы билим берүүнүн глобалдык максаты – маданияттуу адам болуу, азыркы билим берүүнүн милдети – адамды кайталангыс адам кейпинде калыбына келтирүү, адамдан адамды табуу саналат.

Төртүнчү баптын **“Кыргыз Республикасынын улуттук стратегиялык документтери- коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн концептуалдык жана практикалык негизи ”** аттуу үчүнчү параграфында өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнүн жолундагы Кыргызстандын стратегиялык пландары талдоого алынат.

Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүүгө өтүү программасында (2013-2017-жж.) туруктуу өнүгүүнүн актуалдуулугу белгиленип, анда «туруктуу өнүгүүгө өтүү экологиялык факторду экономикалык өнүгүүнүн негизги индикаторлорунун тутумуна киргизүү зарылдыгын шарттайт. Бул программада туруктуу өнүгүү идеясы Кыргызстандын элдеринин рухуна жана салттарына шайкеш келет деп айтылат.

Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнө өтүүсүнүн негизги өбөлгөлөрү болуп төмөнкүлөр саналат: 1) жаратылыш ресурстарын көп пайдалануу аркылуу экономикалык өсүш; 2) табигый капиталдын деградациясы 75%дан жогору; 3) суунун жыл сайын жоготуусу, ал жакын арада жерди сугаруу үчүн жетишсиздикке алып келиши мүмкүн; 4) тоо-кен өнөр жайынын уулуу калдыктары; 5) энергияны үнөмдөө жана энергиянын натыйжалуулугун жогорулатуу маселеси. Биздин коом таянган маанилүү шарт жана негиз бул айлана-чөйрө саналат.

КРнын УР программасынын 5-главасында туруктуу өнүгүүнүн концептуалдык негизи келечек муундардын керектөөлөрүн бузбастан азыркы муундардын керектөөлөрүн канааттандыруу болуп саналат деп белгиленет.

“Жашыл” экономика стратегиясы өндүрүш фактору катары табигый капиталдын бардык баалуулуктарын эске алат жана айлана-чөйрөнү сарамжалдуу башкаруунун жана “калдыксыз же аз” стимулдаштыруунун негизинде ресурстарды үнөмдөөчү жана аз көмүртектүү өнүктүрүүгө өтүүнү жана калдыктарды өндүрүү жана керектөө ыкмасын карайт, ошондой эле

энергиянын кайра жаралуучу булактарын: күн, шамал, суу, геотермалдык жана биоотундарды киргизүүнүн өсүшү туурасында айтылат».

Кыргызстандын туруктуу өнүгүү жолундагы саясий багыты тууралуу окумуштуу, философ, КР УИАнын академиги, философия илимдеринин доктору, профессор Тогусаков О.А. мындай деп белгилейт: «мындай курсту өткөрүү ар кандай факторлордун таасири астында болгон татаал жана карама-каршы процесс... Бул комплекстүү мамиле менен мүнөздөлгөн, акырындык менен өнүгүүнү камсыз кылуучу жана эске алуу менен узак мөөнөттүү парадигма (концепция) болуп саналат, объективдүү факторлор, материалдык, адамдык, кадрдык жана башка ресурстар каралат. Стратегия менен тактика биргелешип саясий курстун мазмунун жана багытын камсыз кылат» [Тогусаков О.А. Политический курс Кыргызстана: устойчивое развитие, тенденции и перспективы // Институт философии и политико-правовых исследований. Национальная академия наук кыргызской республики №2. [Текст] / О.А. Тогусаков - Бишкек, 2017. – 104-105-б.].

Кыргыз окумуштуу – ойчулу М.Ж.Жумагулов бүгүнкү күнү ал мамлекеттин башкы приоритети болуп саналарын белгилейт. Ал мындай деп жазат: «Адамдардын экологиялык ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу мамлекеттик саясаттын башкы приоритеттеринин катарына кирет» [Жумагулов М.Ж., Стратегическая природа экологической политики в контексте устойчивого развития [Текст] / М.Ж. Жумагулов, Н.Э. Асылбекова - Известия вузов, №1, Бишкек 2013].

Туруктуу өнүгүүгө өтүү (2013-2017) Улуттук программасынын (2013-2017) айырмалоочу өзгөчөлүгү болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Өнүктүрүүнүн абсолюттук улуттук приоритети катары биринчи жолу адамдык өнүгүүнүн жана адамдык капиталдын приоритети коюлуп жатат. Буга байланыштуу төмөнкү документтер иштелип чыккан: “Адамдык өнүгүү саясаты” жана “Адамдык өнүгүүнүн негизги көрсөткүчтөрү”.

2. Программада социалдык милдеттер жана билим берүүдөгү көйгөйлөр аныкталган. Азыркы этапта педагогикалык ишмердүүлүктүн артыкчылыктуу багыты элдин руханий-маданий баалуулуктары жана салттары аркылуу инсандын руханий-адептик негиздерин калыптандыруу болууга тийиш.

3. Жогорку билим берүүнүн сапатынын негизги шарттарынын бири - анын илим менен ажырагыс байланышы. Илим чөйрөсүндө сунушталып жаткан саясат илим системасынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө жана тең салмактуулугуна жетишүүгө, өлкөнүн туруктуу өнүгүүсү үчүн зарыл болгон билимдерди алууну, генерациялоону жана берүүнү камсыз кылууга, илимий иштин кадыр-баркын жогорулатууга багытталууга тийиш. Кыргыз илиминде жаңы ыкмалар, жаңы деңгээл, илим менен билим берүүнү

эффективдүү интеграциялоо, илимдин жетишкендиктерин экономикада, билим берүү жана башка тармактарда колдонуу зарыл.

4. Программада балдарды тарбиялоо, ден соолук, коопсуздук жана билим берүү маселелерине көп көңүл бурулган. Биринчи жолу улуттук программада ичүүчү суунун сапаты боюнча атайын бөлүм пайда болуп, анда жеткиликтүүлүк гана эмес, ичүүчү суунун сапатынын стандарты да белгиленген. Мамлекеттик деңгээлдеги маанилүү маселе суу менен камсыздоо, санитария жана гигиена боюнча саясатты аныктоо, өзгөчө региондордо суу менен камсыз кылуу, санитария жана гигиенаны жакшыртуунун зарылдыгын жана жолдорун изилдөө, билим берүү мекемелеринде гигиена принциптерин жайылтуу болду. Калктын ден соолугуна болгон мамилесин мындан ары өзгөртүү жана медициналык тейлөөнүн сапатын жогорулатуу кечиктирилгис зарылчылык болуп саналат. Мына ушул милдеттерди чечүү үчүн 2012-2016-жылдарга Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо системасын реформалоонун “Ден соолук” Улуттук программасы иштелип чыккан.

5. Программада өзгөчө көңүл укук системасын бекемдөө, мыйзамдуулукту жана жашоонун бардык чөйрөлөрүндө мыйзамдуулукту камсыз кылуу зарылчылыгына бурулду. Мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндөгү Стратегиянын негизги максаты – жарандардын бийлик институттарына: мыйзам чыгаруу, аткаруу, сот органдарына болгон ишенимин калыбына келтирүү.

6. Программада белгиленген маданият саясаты калктын маданий продукцияга болгон керектөөлөрүнүн түзүмүн аныктоого жана инфраструктуралык долбоорлорду ишке ашыруу жана маданият мекемелерин өнүктүрүү аркылуу калктын негизги кызматтарга жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга багытталууга тийиш.

7. Адамдык өнүгүү саясаты жана негизги индикаторлор өз алдынча үй-бүлө институтун заманбап шарттарда негизги социалдык институт катары белгилейт. Үй-бүлөнү бекемдөө мекенчилдиктин, сабырдуулуктун, жарандык жүрүм-турумдун пайдубалын түптөйт жана инсанга бул сапаттар коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн маанилүү шарты болуп саналат.

8. КРнын УР программасынын 6-главасынын 2-бөлүмүндө экономика - бул эгемендүүлүктүн жана улуттук коопсуздуктун негизги фактору экендиги белгиленген. Стратегиянын экономикалык бөлүгүнүн артыкчылыктуулугу Кыргызстан үчүн азыркы этапта өлкөнүн эгемендүүлүгүнүн жана улуттук коопсуздугунун негизги фактору экономиканын абалы болуп саналган объективдүү жагдайга байланыштуу. Программада “Өзгөчө көңүл тоо-кен өнөр жайын, энергетиканы, туризмди, айыл чарбаны, транспортту, каржы секторун, ошондой эле жаңы жана экологиялык таза технологияларга

негизделген бизнес чөйрөсүн өнүктүрүүгө бурулат. Кыргыз Республикасындагы УР программасынын жыйынтыгында күтүлгөн жыйынтыктар белгиленди.

Ошентип, Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүүнүн (2013-2017-жылдарга) Улуттук программасын талдап чыгып, коомдун ар кандай социалдык чөйрөлөрүндө коюлган милдеттер жарым-жартылай аткарылганын айтуу керек. 2013-2017-жылдарга Туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын кабыл алынышы коомду улуттук максаттардын айланасында жакындатууга жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн бекем пайдубалына айланууга мүмкүндүк берди.

Кийинки “2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы” программасын талдап чыгып, программада санариптештирүүнү социалдык өнүгүүнүн бардык багыттарында жайылтууга маанилүү көңүл бурулганын белгилей кетүү керек. «Коомдук турмуштун негизги чөйрөлөрүн жана дүйнөлүк экономиканын секторлорун камтыган санариптик трансформация жана адамзаттын жердин экосистемасына болгон кысымы өлкөнүн өнүгүүсүнүн жаңы моделин калыптандырууну талап кылат» [Национальная стратегия развития кыргызской республики на 2018-2040 год- [Текст] / Национальная стратегия развития кыргызской республики на 2018-2040 год- Бишкек, 2018г].

Кыргызстанды 2018-2040-жылдарга стратегиялык өнүктүрүү планынын алкагында “Таза коом” жана “Жаңы доорго-кырк кадам” деген эки улуттук программа бар. “Таза Коом” – бул жарандардын деңгээлинде ачык, айкын жана жогорку технологиялуу коомду, атаандаштыкка жөндөмдүү бизнести, туруктуу мамлекетти жана ишенимдүү эл аралык мамилелерди түзүү үчүн Улуттук санариптик трансформация программасы. “Жаңы доорго-кырк кадам” улуттук мамлекеттик программасы Кыргыз Республикасын 2040-жылга чейинки мезгилге өнүктүрүү стратегиясын ишке ашыруунун маанилүү этабы болуп саналат. Программанын негизги максаты – жарандын, инсандын муктаждыктарын канааттандыруу, адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо. Ал үчүн мамлекеттик түзүлүштү адамдын муктаждыктарына карап реформалоо зарыл. Ал эми бул программа туруктуу өнүгүү стратегиясынын талаптарына жана принциптерине жооп берет.

2018-2040-жылдарга стратегиялык программалык документте «Биз Кыргызстандын жаңы миң жылдык үчүн өзүбүздүн маданиятыбыздын негизинде өзүбүздүн идеологиябызды түзүшүбүз керек, анда руханий баалуулуктар жана бири-бирибизге, үй-бүлөгө, жаратылышка болгон мамиле материалдык байлыктан жогору болмок. Кыргызстан Бириккен Улуттар Уюму тарабынан кабыл алынган Туруктуу өнүгүүнүн 17 максатына жетүүгө умтулат.

Бул документти талдоодо Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн төмөнкү артыкчылыктары жана перспективалары аныкталган.

1. Адам жана анын өнүгүүсү мамлекеттик саясаттын негизи жана эң жогорку баалуулук катары; Адамдын өнүгүүсүнүн негизги фактору болуп төмөнкүлөр саналат:

- келечектеги ийгиликтүү жашоонун жолун аныктаган билим берүү;
- үй-бүлө руханийлигин, билимдин жана тарбиянын бекемдөөчү элементи катары каралат;

- адамдын, коомдун жана жаратылыштын гармониялуу жанаша жашоосу;

- уникалдуу жаратылыш экосистемаларын сактоо жана климаттык туруктуу өнүгүү үчүн жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу.

2. 2040-жылга чейин Кыргызстан Улуу Жибек жолундагы санариптик хабга айланышы керек. Түзүлгөн санариптик инфраструктура Борбордук Азиянын, ЕАЭБдин, Жакынкы Чыгыштын, Кытайдын жана Европанын маалыматтык-коммуникациялык мейкиндиктерин бириктирүүгө мүмкүндүк берет; «Манас» аэропортун Түштүк-Чыгыш Азия менен Европаны байланыштырган транзиттик жүк борбору катары кароо;

3. Коррупциядан таза, адилеттүүлүктү жана мыйзамдуулукту камсыздоо;

4. Саламаттыкты сактоодо адамдын керектөөлөрүнө жооп берген инновациялык ыкмаларды колдонуу;

5. Жарандык улутту калыптандыруу, Кыргызстан элинин бай маданий мурасынын негизинде руханий баалуулуктарды жана социалдык тажрыйбаны өнүктүрүү жана сактоо; каалаган динди тутуу эркиндиги; жарандардын экологиялык дүйнө таанымын калыптандыруу, ошондой эле өлкөнүн жаратылыш ресурстардын потенциалын сактоо үчүн алардын жоопкерчилигин сезүү;

6. Энергетиканы туруктуу өнүктүрүүнү, өлкөнүн жана региондордун энергетикалык коопсуздугун камсыз кылуу. Экономиканын реалдуу секторунун энергетикалык натыйжалуулугу, ар бир керектөөчү үчүн энергетикалык ресурстардын болушу;

7. Төмөнкү объектилерди курууга жана реконструкциялоого инвестицияларды тартуу: Камбар-Ата ГЭС-1, Жогорку Нарын ГЭС каскадын, Ак-Булун ГЭСин, Ат-Башы ГЭСин, Үч-Коргон ГЭСин, Токтогул ГЭСин жана башка генерациялоочу объекттерди;

8. Жабдылган чакан ГЭСтер/стационардык электр станциялары/шамал электр станциялары менен айкалышкан сууну тазалоонун заманбап автономдуу системаларын пайдалануу, бул ар кандай калктуу конуштарды же аймактарды бүтүндөй “таза энергия – таза суу” комплекси менен камсыз

кылууга, магистралдык электр тармактарынын жана суу түтүктөрүнүн болушуна мүмкүндүк берет;

9. Экологиялык терс кесепеттерди азайтуу, айлана-чөйрөнү коргоонун натыйжалуулугун жогорулатуу; жаратылыш ресурстарын бюджеттин чыгаша бөлүгүнөн киреше бөлүгүнө которуу;

10. Өнөр жайды комплекстүү өнүктүрүү жана өзүбүздүн материалдык, сырьелук жана өндүрүштүк базабызды натыйжалуу пайдалануу; өлкөнүн жарандары үчүн натыйжалуу жумуштуулуктун жана татыктуу эмгектин өсүшүн камсыз кылуу; өнөр жай технологияларын жана так илимдерди өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүү;

11. Кыргызстан дүйнөлүк жана аймактык рыноктордо жогорку сапаттагы экологиялык таза, органикалык продукциянын алдыңкы жеткирүүчүсү катары;

12. Табигый-климаттык ресурстарынын артыкчылыгына ээ болгон туризм индустриясын өнүктүрүү жана өлкөнүн Борбордук Азия субконтинентинде ыңгайлуу географиялык орто жайгашуусу; Туризмди өнүктүрүү үчүн рыноктун жаңы мүмкүнчүлүктөрү, өлкөнүн туристтик продуктуларын «Улуу Жибек жолу» туристтик номинациясына жана «Бир алкак – бир жол» долбоорунда туристтик өндүрүштү интернационалдаштыруу перспективасына киргизүү; Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарынын брендин сактоо жана кеңири колдонуу, туризмди өнүктүрүүгө салым кошуу, ошондой эле конокторду тартуу жана өлкөнүн дүйнөлүк туристтик рынокто таанылышын жогорулатуу;

13. Өлкөнүн Президентине конституциялык түзүлүштүн негиздерин сактоо жана саясий туруктуулукту камсыз кылуу, жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин сактоонун гаранты, мамлекет башчысынын өкүлчүлүк функцияларын жүктөө;

14. Улуттук жана аймактык коопсуздукту чыңдоо; экономиканы санариптештирүү жана өлкөнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн, калктын жыргалчылыгынын жана коопсуздугунун өсүшүнө түрткү берүүчү инновациялык жана алдыңкы технологияларды кеңири колдонуу.

Ошентип, Кыргызстандын улуттук стратегиялык документтерин талдоо өлкөнү өнүктүрүүнүн негизги приоритети улуттук жана глобалдык деңгээлдеги туруктуу өнүгүү концепциясына жана стратегиясына ылайык келген адамдын, коомдун жана жаратылыштын гармониялуу өнүгүүсү экендигин белгилөөгө мүмкүндүк берет.

КОРУТУНДУ

1. Туруктуу өнүгүүнүн модели коомдун социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсү болуп саналат, жаратылышты жана адамзатты

сактоонун турмуштук жана зарыл негизи болуп саналат, мында туруктуулуктун негизи табият менен коомдун биргелешип эволюциясы болуп саналат.

2. Туруктуу өнүгүү идеясы нерселердин табиятына, тактап айтканда, космостук гармониянын эйдосуна тиешелүү эң терең философиялык чындыктын көрүнүшү. Коомдун туруктуу өнүгүүсү коомдун ичиндеги мамилелер, коом менен курчап турган чөйрөнүн мамилеси шайкеш келгенде гана мүмкүн болот.

3. Туруктуу өнүгүү жана ааламдашуу бири-бири менен тыгыз байланышкан көрүнүштөр. Ааламдашуу процессин туруктуу өнүгүү стратегиясына (жана туруктуу өнүгүүнү глобалдашуу процессине) “салыштырганда” бул акыркы стратегиянын бардык компоненттери (жана баарынан мурда экономикалык, социалдык жана экологиялык компоненттер) “иштеши” б.а. жаңы цивилизациялык парадигма багытында, өнүгүүнүн эски моделинен «жарылып чыгуу» зарыл. Алар стихиялуу процесстин ордуна башкарылуучу процесске айланат. Мындай башкаруунун жүрүшүндө туруктуу өнүгүүнүн магистралына барган сайын умтулган ааламдашуу процессинин «багытталган процесси» түзүлүшү мүмкүн». Ааламдашуу кыймылдын багытын аныктайт, ал эми туруктуу өнүгүү анын максаты болуп саналат.

4. Туруктуу өнүгүүнүн келечектеги моделин изилдөө үчүн ноосфералык-футурологиялык мамиле зарыл, анткени ал келечекке багытталган. Ааламдашуу, биринчи кезекте, адамдар үчүн пайда болуп, анын кутулгус терс кесепеттери мүмкүн болушунча азыраак коркунуч туудурат жана дүйнөлүк коомчулуктун ресурстарын, жерде жашоонун болушунун негиздери бузбашы үчүн дүйнөлүк окумуштуулардын чыгармачылык потенциалын жана дүйнөлүк коомчулуктун ресурстарын максималдуу пайдалануу маанилүү.

5. Туруктуу өнүгүү коопсуздук менен тыгыз байланышта. Коопсуздук философиялык категория катары инсандын, үй-бүлөнүн, улуттун жана адамзаттын бар болуусун коргоону камсыз кылат. Чыныгы баалуулуктарды жана кызыкчылыктарды жашоо призмасы аркылуу түшүнүшөт. Адамдын коопсуздугу “адамзаттын туруктуу өнүгүүсүнүн” негизги компоненти болуп саналат жана мамлекеттик саясаттын жана улуттук коопсуздукту башкаруунун методологиялык негизи болуп саналат. Коопсуздуктун руханий парадигмасы мамлекеттик башкаруунун жана улуттук коопсуздуктун мамлекеттик саясатынын методологиялык негизи болуп саналат, ал коопсуздуктун улуттук идеясына жана философиялык категориясына негизделген.

6. Өнүгүү аркылуу коопсуздук концепциясы туруктуу өнүгүү концепциясынын конкреттүү формасы жана туюнтмасы болуп саналат. Туруктуу өнүгүү жолу менен коопсуздукту камсыздоо – бул жаңы парадигма, коомдун өнүгүү модели. Өнүгүү менен коопсуздуктун ортосундагы имманенттүү байланыш коопсуздукту камсыздоо, өнүгүү аркылуу коопсуздукту камсыз кылууда. Кеңири мааниде коопсуз өнүгүү чыныгы туруктуу өнүгүүгө жана бул эки көрүнүштүн ортосундагы байланышка дал келет.

7. Туруктуу өнүгүү – бул туруктуу жана коопсуз өнүгүү. Коопсуздук - бул туруктуу өнүгүүнүн атрибуту. Коопсуздуксуз туруктуу өнүгүү болбойт, ал эми толук коопсуздук туруктуу өнүгүүдө гана пайда болот. Демек, туруктуу өнүгүү жана коопсуз өнүгүү синоними катары каралышы керек.

8. Дүйнөнүн цивилизациянын түрлөрү, анын ичинде коомдун Борбордук Азия жана Кыргызстандын туруктуу өнүгүүнүн негизги факторлорун эске алуу менен туруктуу өнүгүүнүн негизги факторлору болуп табигый, социалдык-маданий, социалдык-саясий жана экономикалык факторлор санала тургандыгын белгилей кетүү керек. Ошол эле учурда табигый фактор туруктуу өнүгүүнүн негизи болуп саналат.

9. Кыргызстан үчүн туруктуу өнүгүүгө өтүүнү улуттук идеянын ажырагыс бөлүгү катары кароого болот, ал бул максатка жетүү үчүн коомдун бардык катмарларынын күч-аракеттерин бириктирип, бириктире алган. Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнө өтүүсү элдин тарыхый, маданий мурасына жана менталитетине – салттуулукка, табиятка центризмге, меймандостукка, коллективизмге, жамааттык жана өз ара жардамдашууга, Ата-Мекенге берилгендикке, руханий баалуулуктардын артыкчылыктуулугуна негизделиши керек. Азыркы Кыргызстандагы бул процесстин интеграциялык негизин адеп-ахлакка, гуманизмге, мекенчилдикке, мыйзамдуулукка, эркиндикке жана социалдык адилеттүүлүккө таянуу түзүшү мүмкүн.

10. Кыргызстан – адамдын жашоосу үчүн жагымдуу чөйрөсү бар, жаратылыш менен гармонияда өнүгүп жаткан, уникалдуу жаратылыш экосистемаларын сактоочу жана климаттык туруктуу өнүгүү үчүн жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануучу өлкө. Өлкөнүн экономикасынын өсүшүнүн жүрүшүндө экологиялык туруктуулукту камсыз кылуу экологиялык терс кесепеттерди минималдаштыруу, курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча талаптардын жана стимулдардын эффективдүүлүгүн жогорулатуу, экологиялык жактан маанилүү чечимдерди кабыл алуу үчүн анык маалыматтарды пайдалануу аркылуу жетишилет. Кыргызстанда жаратылыш ресурстары бюджеттин чыгаша бөлүгү болбой, киреше бөлүгүнө айланышы керек.

11. «Жаңы доорго - кырк кадам» Өкмөттүн программасы Кыргыз Республикасын 2040-жылга чейинки мезгилге өнүктүрүү стратегиясын ишке ашыруунун маанилүү этабын билдирет. Программанын негизги мааниси – жаран/адам жана анын керектөөлөрүн, укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу, ошондой эле адамдын керектөөлөрүнүн призмасы аркылуу башкаруунун жаңы структурасын реформалоо. Ал эми бул программа туруктуу өнүгүү стратегиясынын талаптарына жана принциптерине жооп берет.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Национальное и глобальное в творчестве Ч.Айтматова [Текст] / Т. Б. Абыкеева -Султаналиева // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. Труды молодых ученых. – Бишкек, 2009- С.48-50. - То же [Электронный ресурс] Режим доступа:

<http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/ABYKEEVA-SULTANALIEVA%20T.B..pdf>.- Загл. с экрана

2. Абыкеева-Султаналиева Т.Б Региональная и мировая интеграция как важнейший стратегический фактор развития стран Центральной Азии (Кыргызстан) в эпоху глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева, Сартбаева М.К. // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2009. - №1. - С.21-26.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://drive.google.com/file/d/14sXkrvhgYx-7ZhW-mEOWwzo2aoxHxhpl/view?usp=sharing>. - Загл. с экрана.

3. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Культурная идентичность как основа устойчивого развития общества в различных моделях мира [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. Юбилейный выпуск. – Бишкек, 2011.- С.26-33.- То же:

[Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://arch.kyrlibnet.kg/uploads/KNUABYKEEVA-SULTANALIEVA%20T.B.2011-2.pdf>. - Загл. с экрана.

4. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Проблемы обеспечения национальной безопасности Кыргызстана в новых условиях [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиев //Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. –Бишкек, 2011.- Выпуск №1.- С.92-97. - То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lib.knu.kg/files/2011/vesnik_1_KNU2011.pdf. - Загл. с экрана.

5. Абыкеева-Султаналиева Т.Б Основные теоретические подходы к анализу понятий: «Безопасность» и «Национальная безопасность» [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына.- Бишкек, 2012. - Выпуск № 4.-С.67-75 .- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.knu.kg/files/2012/Vestnik4.pdf>. – Загл.с экрана.

6. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Значение культурологии в современном мире [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева, Сартбаева М.К. // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына.-Бишкек, 2013.- Выпуск № 4.- С.39-44. - То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.knu.kg/files/2013/vestnik_4_2013.pdf. - Загл. с экрана.

7. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Диалектическая взаимосвязь национализма и интернационализма как фактора устойчивого развития общества в условиях суверенитета и глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына.- Бишкек, 2014. - Выпуск №1.-С.1-6.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://arch.kyrlibnet.kg/uploads/KNUABYKEEVA-SULTANALIEVAT.B.2014-1.pdf> . - Загл. с экрана.

8. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Религиозная культура как фактор устойчивого развития Кыргызстана [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева, Сартбаева М.К. // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. –Бишкек, 2014.- Выпуск №1.- С.238-240. – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lib.knu.kg/files/2014/vestnik_1_2014.pdf . - Загл. с экрана.

9. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Гуманитарное образование как фактор устойчивого развития личности в условиях глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына, - Бишкек, 2014.- Выпуск № 2.- С.-265-272. – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lib.knu.kg/files/2014/vestnik_2_2014.pdf - Загл. с экрана.

10. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Социология устойчивого развития Кыргызстана [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева, Артыкбаева А.А.) // Вестник БГУ им. академика К.Карасаева.- Бишкек, 2015. - №3-4.- С.49-51.9.– То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_44710458_37562997.pdf - Загл. с экрана.

11. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Человек и его ценности в западной и восточной культуре (сравнительно-сопоставительный анализ) [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Диалог и толерантность в XXI веке. В поисках бессмертия рода человеческого и мира религий без войны // Монография.- Сер. Ученые Кыргызской Республики.- Бишкек, 2015.- С.329-354.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1SCa7RXslbr1_p-ZGeGSqLSVwiA5pq3Dv/view?usp=drive_link - Загл. с экрана.

12. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Актуальность социально-гуманитарных наук на пути к устойчивому развитию общества(Kyrgyzstan) [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Сборник статей по материалам конференции «Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии,

философии, истории». – Москва, 2016.-С. 80-86.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/contents.asp?id=34234241> - Загл. с экрана.

13. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Зачатки идеи устойчивого развития общества в древней философии // The beginnings of the idea of sustainable development of society in ancient philosophy. Издательство «Проблемы науки» [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Проблемы современной науки и образования».- Иваново, 2016.- С. 96-98. - То же: Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/contents.asp?id=34237091> - Загл. с экрана.

14. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Культурно-цивилизационный аспект устойчивого развития общества [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева //Сборник материалов XIII Международной научно-практической конференции «Социально-экономические исследования, гуманитарные науки и юриспруденция: теория и практика. - Новосибирск, 2017 г.-С. 99-107.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=30461217&selid=3046123> - Загл. с экрана.

15. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Формирование теоретических концепций устойчивого развития общества в социально-философских воззрениях философов нового времени [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - Москва, 2018. - № 3.- С. 51-53.]. – То же: Электронный ресурс Режим доступа: <https://elibrary.ru/contents.asp?id=34835569> - Загл. с экрана.

16. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Диалектика соотношения национальной идеи и национальной идеологии в условиях глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Евразийское научное объединение. Москва, 2019.-№ 3-6 (49).-С.359-362. – То же: Электронный ресурс Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=37353060> - Загл. с экрана.

17. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Национальная идея как фактор формирования гражданского общества в условиях глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Евразийское научное объединение. - Москва, 2019.- № 4(50).-С.357-359.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=37657987> - Загл. с экрана.

18. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Философское осмысление понятие устойчивого развития [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева //Научный аспект - Самара, 2019.- №1.-С.1035-1040. - То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39179733> - Загл. с экрана.

19. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Концепция устойчивого развития как новая парадигма развития общества[Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева //Научный аспект - Самара, 2019.- №1.- С. 1040-1044- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39179734> - Загл. с экрана.

20. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Образование как фактор устойчивого развития в условиях глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Материалы международной научно-практической конференции «Совершенствование подготовки научно-педагогических кадров в условиях перехода на многоуровневое образование».- Бишкек, 2019.-С.23-29. - То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа:https://drive.google.com/file/d/1vJcCJg-Dxf19MSCGuR-eRjMWZI4CrCHc/view?usp=drive_link - Загл. с экрана.

21. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Онтологические, гносеологические и аксиологические аспекты концепции устойчивого развития [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Вестник КНУ.- Бишкек, 2019.Выпуск 3.- С.109-112. - То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41801873> - Загл. с экрана.

22. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Философское осмысление роли национальной идеи в условиях глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Вестник КНУ.- Бишкек, 2019 №.-С.11-15. - То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37749599> - Загл. с экрана.

23. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Философия в системе высшего образования КР в условиях глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Вестник КНУ(S).- Бишкек 2019.-С.30-32.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1Ex1WwiJCHMJEPWzz2xQ8obGiUroIfZq0/view?usp=share_link - Загл. с экрана.

24. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Философское осмысление сохранения интеллектуального и физического здоровья нации в условиях глобализации [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Вестник КНУ(S).- Бишкек, 2019.- С.33-36. - То же: [Электронный ресурс]. –

Режимдоступа:https://drive.google.com/file/d/1Ex1WwiJCHMJEPWzz2xQ8obGiUroIfZq0/view?usp=share_link - Загл. с экрана.

25. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Философия в системе социально-гуманитарного и естественно-научного знания и образования [Текст] /Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Modern Science. - 2020. № 1-2.-С.175-179. - То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42315951> - Загл. с экрана.

26. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Философская рефлексия жизненно-творческого бытия ученой - женщины Султаналиевой Розы Бакаевны [Текст] /Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Материалы международной научно-практической конференции. Вклад в науку ученых женщин Центральной Азии.- Ташкент,2020.- Ч.2.- С.18-22.- - То же: [Электронный ресурс]. –

Режим доступа: <http://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/views/article/files/3257/2-%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B1%20Xalqaro%20konferensiya.pdf> - - Загл. с экрана.

27. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Проблема безопасности в контексте идей древних и современных философов [Текст] /Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Коррекционно-педагогическое образование.- Краснодар, 2021.- Выпуск(28). Электронный журнал.- С.138-147.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47571874> - Загл. с экрана.

28. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Исследование современными кыргызскими философами проблемы коэволюции человека и природы в проекции устойчивого развития общества [Текст] /Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Chronos. - Москва, 2021. -Т. 6. -№ 9 (59).- С. 23-26. .- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46568205> - Загл. с экрана.

29. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Личность как субъект общественного развития [Текст] /Т.Б.Абыкеева-Султаналиева, Бугазов А.Х. // Евразийский союз ученых. Серия: педагогические, психологические и философские науки.- Москва, 2021. № 8 (89).-С. 22-26.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46534043> - Загл. с экрана.

30. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Социально-философский анализ устойчивого развития. [Текст] / Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Монография. Бишкек, 2021.-119с.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1t49lYAt7Au_UsEx_sAzvby6jDq-Y4Ipq/view?usp=sharing - Загл. с экрана.

31. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Факторы устойчивого развития в Кыргызстане [Текст] /Т.Б.Абыкеева-Султаналиева // Монография.-Бишкек, 2022.- 139с. - То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://drive.google.com/file/d/1dmEPTCgwpDmd0zfOwI1P-xGs7WRhThN7/view?usp=sharing> - Загл. с экрана

32. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. Философско-гносеологическое понимание и осмысление глобализации [Текст] /Т.Б.Абыкеева-Султаналиева, Абыкеева А.З., Марат А //Вестник КНУ. - Бишкек, 2022.- №1.- С.106-112.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48511999> - Загл. с экрана.

33. Проблема гендерного неравенства в условиях глобализации [Текст] /Т.Б.Абыкеева-Султаналиева, Союзбек кызы Г., Тилекматов Э. // Alatoo Academic Studies. - Бишкек, 2022.№3.- С.205-218.- То же:

[Электронный ресурс].—Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49822408> - Загл. с экрана

34. Абыкеева-Султаналиева Т.Б. The Impact of Various Factors on the Sustainable Development of Kyrgyzstan in Modern Times [Текст] / AbykееvaSultanalievaТ.В.,А.Атаханов,Г.Карабалаева,С.Корчueva,Е.Талгарбекова //Volume 20 (2022) - Review of Economics and Finance.-Pages 1134-1140.- То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://refpress.org/wp-content/uploads/2023/03/Paper-17_REF.pdf - Загл. с экрана

Абыкеева-Султаналиева Таалайгүл Бакаевнанын 09.00.11 – Социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн сунушталган “Туруктуу өнүгүүнүн модели ааламдашуу шартындагы адамзаттын коопсуздугу катары” аттуу диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: туруктуу өнүгүү, коопсуздук, ааламдашуу, биосфера, ноосфера, модель, вектор, дүйнө тааным, адам, коом, өнүгүү, табият, онтология, гносеология, аксиология, диалектика, маданият, иденттүүлүк, регионалдык, интеграция, стратегия, перспектива

Изилдөөнүн объектиси. Туруктуу өнүгүүнүн генезиси, коопсуздук, ааламдашуу, кыргыз коомунун туруктуу өнүгүүсүнүн негиздерине социалдык-философиялык талдоо, туруктуу өнүгүүнүн онтологиялык, гносеологиялык жана аксиологиялык аспектилери.

Изилдөөнүн предмети. Туруктуу өнүгүүнүн генезиси, коопсуздук, ааламдашуу

Изилдөөнүн максаты. Туруктуу өнүгүүнүн, коопсуздуктун, глобалдашуунун диалектикалык байланышын философиялык ой жүгүртүүнүн контекстинде изилдөө, кыргыз коомунун туруктуу өнүгүүсүнүн негиздерин социалдык-философиялык талдоо, туруктуу өнүгүүнүн негизги факторлорун жана өнүгүү перспективаларын изилдөө. Кыргызстан туруктуу өнүгүү жолунда.

Изилдөөнүн илимий методдору. Диссертациянын иштин методологиялык негизин өнүктүрүүнүн, бүтүндүктүн, конкреттүүлүктүн, объективдүүлүктүн, историзмдин, гуманизмдин философиялык принциптери түздү; изилдөөдө өзгөчө тарыхый, системалык, функционалдык жана синергетикалык ыкмалар негизги мааниге ээ.

Алынган натыйжалар жана алардын жанылыгы. Диссертацияда биринчи жолу туруктуу өнүгүүнүн генезиси жана эволюциясы, анын коопсуздук жана глобалдашуу менен диалектикалык байланышы үчилтик проблема катары ар тараптуу философиялык талдоо жүргүзүлгөн; деген түшүнүктөрдүн статусун эске алуу менен: "туруктуу өнүгүү", "коопсуздук", "адам коопсуздугу", "глобалдашуу" болмуш жана жакшылык түшүнүгү менен байланышкан философиялык категориялар катары. Борбордук Азия өлкөлөрүндө туруктуу өнүгүүнүн негизги факторлору болуп табият центризм, традициялуулук, маданий жана аймактык иденттүүлүк саналат.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертациянын теориялык жоболору туруктуу өнүгүү, улуттук коопсуздук, айлана-чөйрөнү коргоо боюнча стратегиялык улуттук программалык документтерде колдонулушу мүмкүн. Диссертациянын негизги жоболору окуу процессинде философия, социология, социалдык философия, социалдык илимдер боюнча атайын курстарды даярдоодо колдонулушу мүмкүн. экология, тарых философиясы, коопсуздук теориясы, глобалдык изилдөөлөр.

РЕЗЮМЕ

диссертации **Абыкеевой-Султаналиевой Таалайгул Бакаевны** «**Модель устойчивого развития как безопасность человечества в условиях глобализации**», представленная на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности **09.00.11 – социальная философия**

Ключевые слова: устойчивое развитие, безопасность, глобализация, биосфера, ноосфера, модель, вектор, мировоззрение, человек, общество, развитие, природа, онтология, гносеология, аксиология, диалектика, культура, идентичность, региональность, интеграция, стратегия, перспектива

Объект исследования. Исследование устойчивого развития как новой модели развития общества.

Предмет исследования. Генезис устойчивого развития, безопасности, глобализации, социально-философский анализ основы устойчивого развития кыргызского социума, онтологические, гносеологические и аксиологические аспекты устойчивого развития.

Цель исследования. Исследование диалектической взаимосвязи устойчивого развития, безопасности, глобализации в контексте философской рефлексии, социально-философский анализ основы устойчивого развития кыргызского социума, изучение основных факторов устойчивого развития и перспективы развития Кыргызстана на пути к устойчивому развитию.

Научные методы исследования. Методологическую основу диссертации составили философские принципы развития, целостности, конкретности, объективности, историзма, гуманизма; ключевое значение в исследовании имеют конкретно-исторический, системный, функциональный и синергетический подходы.

Полученные результаты и их новизна. В диссертации впервые осуществлен комплексный философский анализ генезиса и эволюции устойчивого развития, диалектическая взаимосвязь ее с безопасностью и глобализации как триединой проблемы; придан статус понятиям: «устойчивое развитие», «безопасность», «безопасность человека», «глобализация» как философским категориям, связанные с понятием бытие и благо. Основными факторами устойчивого развития в центрально азиатских странах является природ центризм, традиционализм, культурная и региональная идентичность.

Область применения. Теоретические положения диссертации могут быть использованы в стратегических национальных программных документах об устойчивом развитии, национальной безопасности, охране окружающей среде. Основные положения диссертации могут быть использованы в учебном процессе при подготовке спецкурсов по философии, социологии, социальной философии, социальной экологии, философии истории, теории безопасности, глобалистики.

RESUME

dissertation of Abykeeva-Sultanalieva Taalaigul Bakaevna "The model of sustainable development as the security of mankind in the context of globalization", submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 09.00.11 - Social Philosophy

Keywords: sustainable development, security, globalization, biosphere, noosphere, model, vector, worldview, human, society, development, nature, ontology, epistemology, axiology, dialectics, culture, identity, regionality, integration, strategy, perspective

Object of Research. The Research of sustainable development as a new model for the development of society.

Subject of Research. The genesis of sustainable development, security, globalization, socio-philosophical analysis of the basis for sustainable development of the Kyrgyz society, ontological, epistemological and axiological aspects of sustainable development.

Research goal. The Research of the dialectical relationship of sustainable development, security, globalization in the context of philosophical reflection, socio-philosophical analysis of the foundations of sustainable development of the Kyrgyz society, the study of the main factors of sustainable development and prospects for the development of Kyrgyzstan on the path to sustainable development.

Scientific research methods. The methodological basis of the thesis was the philosophical principles of development, integrity, concreteness, objectivity, historicism, humanism; of key importance in the study are specific historical, systemic, functional and synergetic approaches.

The results obtained and their novelty. The dissertation for the first time carried out a comprehensive philosophical analysis of the genesis and evolution of sustainable development, its dialectical relationship with security and globalization as a triune problem; given the status of the concepts: "sustainable development", "security", "human security", "globalization" as philosophical categories associated with the concept of being and good. The main factors of sustainable development in the Central Asian countries are nature centrism, traditionalism, cultural and regional identity.

Application area. The theoretical provisions of the dissertation can be used in strategic national policy documents on sustainable development, national security, environmental protection. The main provisions of the dissertation can be used in the educational process when preparing special courses in philosophy, sociology, social philosophy, social ecology, philosophy of history, security theory global studies.

Ченеми 60x84 1/16.
Көлөмү 1,5 п.л. Кагаз офсет.
Офсеттик басуу. Нускасы 100.

ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Манас к., 101
т. 0 708 058 368